БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч.
ДЕКАБРЬ
12
ПЯТНИЦА
№ 291 (8137).

Өртээ 2 көп.

Күш-ажылчы рапорт

ЧЫЛ ПЛАНЫН—БИР АЙ БУРУНГААР

Төвүлүг беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш калбарган бүгү улустуң шимчээшкининге киришпишаан, республиканың хоочун бүдүрүлгелериниң бирээзи — Кызылдың алгы заводунуң ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары, чыл бүрүде эки көргүзүглерни чедип ап келген. Завод беш чылдың дөрткү чылында база-ла багай эвес көргүзүглерлиг ажылдаан. Республика үлетпүрүнүң мурнакчы бүдүрүлгелери-биле бир дөмей чыл планын ай бурунгаар ажыр күүсеткенин алгы заводунуң коллективи чоокта чаа Төрээн чуртка илеткээн.

Немелде социалистиг хүлээлгелерни алыр болгаш декабрь айны чылды чедиишкиннинг доозарының шалыпчы айы кылдыр чарлаар дугайында Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйының болгаш «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективтериниң патриотчу эгелээшкинин бир үн-биле деткээн болгаш беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелерни боттарынга алган. Амгы үеде коллектив 1970 чылдың сентябрь айының улуг онаалдазынга кириштир ажылдап турар. Моон алгаш көөрге беш чыл планын бүгү делегейниң ажылчы чоннарының улуг баштыңчызы Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүн таварыштыр күүседиптер арга бо коллективте бар.

Бүдүрүлге чорудулгазын сайзыраңгайжыдып, кижилерниң күш-ажылын шын организастап келгениниң түңнелинде эки көргүзүглерни чедип ап келгенин демдеглээр херек. Ылаңгыя тус-тус цехтерде ажылчыннарның кылыр ажылын аңгы-аңгы операцияларга хуваап чарган, ооң ачызында чүгле ажылдың темпизи дүргедээн эвес, продукцияның шынары экижээн болгаш бот-үнези чиигээн.

Завод беш чылдың баштайгы чылындан эгелээш чыл бүрүде эки түңнелдерлиг ажылдаан деп үстүнде чугаададывыс. Маңаа хамаарыштыр чамдык чижектерни, деңнелгелерни көргүзүп болур. Амгы үеде кандыг-даа бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының кол көргүзүү болур — саарылга планының 1965 чылдан бээр канчаар күүсеттинип келгенин ап көрээли. 1965 чылда завод 570 муң рубльдиң барааннарын саарар планныг турган, ол чүс хуу күүсеттинген. Дараазында чылдың планы 133,6 хуу, а 1967 чылдыы 125,1 хуу күүсеттинген турган. Эрткен чылын завод 672 муң рубльдиң бараанын саарар планын 126,3 хуу ажыр күүсеткен ийикле азы 849 муң рубльдиң янзы-бүрү барааннарын садыг организацияларынга кииирген. Бо чылын 860 муң рубльдиң барааннарын саарар план декабрь 1-де ажыр күүсеттинген.

Ниитизи-биле продукция бүдүрериниң болгаш саарарының хемчээли эртип турар дөрт чылдарның дургузунда 114 хуу (570 муң рубль турганындан 860 муң рубль чедир) өскен болуп турар. Ынчаарга бүдүрүлгеде ажылдап турар кижилерниң саны 133 турганындан 152-ге чедир өскен. Бир кижиге онаажтыр ажылдап кылыышкын 114 хуу өскен. Моон түңнелинде завод чылдың-на орулгалыг ажылдап келген.

Бо коллективтиң беш чылдың баштайгы чылындан эгелээш канчаар ажылдап келгенин кысказы-биле чугаалаарга ындыг. Үстүнде адаттынган эки көргүзүглерни чедип алыр дээш дирекция чери, партия болгаш профэвилел организациялары ажылчыннарның ортузунга тайылбыр-массалыг ажылды доктаамал чорудуп, социалистиг чарышты бедик деңнелге организастап келген. Ылаңгыя чарыштың түңнелин үндүргеш материалдыг шаңналды тывсырда кижи бүрүзүнүң бүдүрүлгеге ажылдап келген стажын болгаш кылган ажылының шынарын барымдаалаарын каш чыл мурнунда ажылчыннарның нииги хуралынга дугурушкан турган. Оон аңгыда бүдүрүп турар продукцияның шынарын кудулатпайн, чиг-этти болгаш материалдарны кижи бүрүзүнүң кайы хире камныг ажыглап турарын база-ла кичээнгейге алган.

Бо бүгүнүң түңнелинде чүгле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн эвес, продукцияның шынары кескүзү-биле экижээн. Бир эдес завод 1965 чылда бүгү продукцияның 78-80 хуузун бирги сортка бүдүрүп турган болза амгы үеде ол көргүзүг кидис идикке онаажтыр 86,5 хуу, хөм идикке онаажтыр 98,1 хуу четкен. Алгы заводунуң орулгалыг ажылдап турарының база бир чылдагааны ында. Чүл дээрге эки шынарлыг продукцияның үнези улуг болгай, а ону бүдүреринге үнер чарыгдалдарының хемчээли бирги-даа, ийиги-даа сорттарга бир дөмей.

Чиг-этти болгаш материалдарның камналгазы дээш демисел ийи чыл бурунгаар маңаа эгелээн. Быжыкчылар, идик сылыкчыларының эгелээни ол шимчээшкинге бүгү ажылчыннар идепкейлиг киржип турар. Ынчаан тургустунган ленинчи камналга фондузунда ам 1 муң 716 рубль салдынган болуп турар. Ленинчи камналга фондузунга заводтуң хоочун ажылчыннары эштер Хүүрекпен, Сундуй, Гавриченко, Ефанова болгаш оон-даа өскелер төлептиг салыышкынын киириштирип турарлар.

Ам беш чылдың дөрткү чылының планын ай бурунгаар ажыр күүседипкен бүдүрүлгениң чамдык ажылчыннары-биле таныжып көрээлиңер.

Хөм идик даараар цех. Ажылчыннар дөрбелчин улуг столдуң артында кожаландыр олурупкан кидин түлүк ажылдаан турлар. Кижи бүрүзүнүң кылыр ажылы чаңгыс аай. Бирээзи идиктиң майыын олурткаш, кожа олурган эжинче дамчыдып бээр, өөзү улдуң кагар, ээжектерни болгаш хөюглаашкынны, пресстээшкинни өске эки кылыр. Эки шынарлыг, каас шевергин идик кылыр бо цехке 6 ажылчын хүнде 20 эжеш идикти даараар ужурлуг, ам ында дөрт кижи ажылдап турар-даа болза хүннүң нормазын ажыр күүседип турар. Цехтиң начальниги Григорий Иванович Гавриченко чиг-этти камнап алыр, продукцияның шынарын экижидер талазы-биле чыл эгезинден бээр үш саналды бүдүрүлгеге шиңгээткен, оларның чылда камналгазы 800 рубль ажыг болган.

— Хөм идик даараар цехте ажылчыннар маңаа хөй чылдарда кады ажылдап келген дуржулгалыг улус. Ниити көргүзүг талазы-биле чыл планы күүсеттинген-дир. Ынчалзажок чамдык продуктуларны чедир бүдүрбээн бис. Чыл планын ассортимент аайы-биле күүседиринче кичээнгей салып турар бис—деп, эш Гавриченко чугаалап турар.

Үүрмек продукция бүдүрер цехтиң дааранычылары ажылчын хол хавын шууштурулга аргазы-биле даарап турар. Оларның арaзындан маңаа 28 чыл дургузунда ажылдап келген ажылчын Анастасия Николаевна Охотникова назыны улгады берген-даа болза өскелерден эки көргүзүглүг ажылдап турар. Бо ышкаш күш-ажылга кызыман кижилер алгы заводунда хөй. Оларның бердинген күш-ажылының ачызында чыл планы хуусаа бетинде ажыр күүсеттинген.

С. МААДЫ.

ТРАНСПОРТЧУЛАРНЫҢ СОРУЛГАЗЫ

Республиканың автомобиль транспортунуң коллективтеринде В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюнга алзар болдурган социалистиг чарыш улам калбарып турар. Бо чылдың эгезинден бээр республикага автомобиль транспорту-биле 2,5 млн. тонна янзы-бүрү чүъкту сөөрткен болгаш 18 млн. пассажирни дажыглаан. Амгы үеде 100 ажыг чолаачы беш чыл планын хуусаа бетинде күүсеткеш, 1971—1972 чылдарның үлүүнге кириштир ажылдап турар. Коммунистиг күш-ажылдың бригадалары болгаш шалыпчылары деп ат дээш шимчээшкинде республиканың автомобиль транспортунуң ажылдакчыларының 75 хуузу киржип турар. Оларның хөй кезии боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсетпишаан, бүдүрүлгениң мурнакчылары болуп турар. Автотранспорттуң чамдык коллективтери ленинчи юбилейге тураскааткан камналга фондузу дээш чарышты эгелээн. Транспортка күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге бо чылдың эрткен айларында 13 хуу бедээн. Техниктиг депшилгени дүргедедир дээш чолаачыларның чогаадыкчы болгаш чаартыкчы идепкейи соксаал чок бедип турар.

Республиканың автомобиль транспортунуң ажылында чедип алдынган чедиишкиннер-биле чергелештир четпестер ам-даа хөй. Оларны дүрген чайладырынче кол кичээнгейни угландырары амгы үениң чугула сорулгазы болуп турар.

Автомобиль транспорту-биле чүък сөөртүрүнүң 11 айларның планы күүсеттинмээн. Харын-даа чамдык автотранспорт бүдүрүлгелери чүък сөөртүлгезиниң хемчээлин эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге эээжеткен. Ооң ужурундан республиканың улус ажыл-агыйынга чугула херектиг 260 муң тонна янзы-бүрү чүък чедир сөөртүнмейн арткан. «Тыва автоуруктранс» каттыжыышкынында бүдүрүлгелерниң экономиктиг көргүзүглери ниитизи-биле бо чылын кудулап турар апарган.

Бо четпестерниң тыптып келген кол чылдагааны болза, автотранспорт коллективтеринде чолаачылар болгаш сеп-телге кылыр кадрларның чедишпезинде. Автоажыл-агыйларның барык шуптузунда дыка хөй автомашиналар чолаачылар чогундан анаа турар хиредзинде, ол-ла ажыл-агыйларның коллективтеринден дыка хөй кижилер үнүп, кирип, солчуп турар чоруктар бар. Чижээлээрге, Кызылдың № 3 автобүдүрүлгезинде 70 автомашина чолаачы чедишпезинден бүдүн чыл дургузунда шимчевейн туруп келген, ынчаарга ол коллективтен бо чылын 100 ажыг чолаачылар үнүп чоруткан. Бо ышкаш чижектерни автотранспорттуң өске-даа коллективтеринден көрүп болур. Автоажыл-агыйларда планныг онаалгаларын үргүлчү күүсетпейн турар чолаачылар хөй. Оларның ажылдап турар машиналары мурнакчыларныы-биле мырыңай дөмей. Ындыг чоруктуң чылдагааны чүдел дээрзин кым-даа эки анализтеп көрбейн турар. Ооң чылдагааны чүгле күш-ажылдың сагылга-чуруму кудуу болуп турарында. Чыл эгезинден бээр республиканың автотранспорт коллективтеринге 2000 ажыг кижи-хүн прогул кылган, эзирик чораш автомашина башкарган дээш 500 ажыг кижи чолаачылаар эргезин хавырткан. Автотранспортка авария болур чоруктарның саны мурнуку чылдардан кызырылбайн турар.

Автоажыл-агыйларның удуртукчулары, ол черлерде партия болгаш профэвилел организациялары күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче угланган масса-политиктиг болгаш кижизидилге ажылдарын кошкак чорудуп турар. Коллективтерге социалистиг чарышты организастап чорударынга улуг четпестер ам-даа бар.

Чолаачыларның ырак-узак оруктарга чораш дыштаныр болгаш чемнениринге таарымчалыг байдал тургустунмаан. Кышкы үеде оруктуң харын аштаар, тайгыр черлерге элезин төгер ажылдарны үргүлчү кылбайн турар. Янзы-бүрү чүъктерни хүлээп алыр болгаш дужаап бээр баазаларга үр саадаар чоруктар ам-даа үргүлчүлевишаан.

Бо бүгү четпестер республиканың транспорт ажылдакчыларының ленинчи юбилейге уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседиринге шаптыктап турар.

Автотранспорт ажыл-агыйларының удуртукчуларының, партия, комсомол болгаш профэвилел организацияларының мурнунда амгы үеде салдынып турар кол сорулга болза, хамаарышкан коллективтеринге күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, социалистиг чарыштың массалыг болгаш дээштиг чоруун бедидер, мурнакчыларның дуржулгазын бүгү ниитини болдурар дээш масса-политиктиг ажылды күштелдирери болур. Коллективтерниң ленинчи юбилейге төлептиг ужуражыр дээш алган социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезин доктаамал хынап, түңнелин өй-шаанда үндүрерин черлерде партия, профэвилел болгаш ажыл-агый органнары кичээнгейниң төвүнге тургузары чугула. Социалистиг чарыштың утка-шынарын, эчис сорулгаларын болбаазыраңгайжыдарынче угланган чаа эгелээшкиннерни бүгү талалыг деткиир, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр чоруктарга удур демиселге хөй-нийти организацияларның кужунге даяныр, эш-хуузунуң судтарының ажылын идепкейжидер херек. Социалистиг чарыштың дээштиин бедидеринге көскү агитацияны, хана солунун болгаш идеологтуг ажылдың өске-даа хевирлерин долу ажыглаары чугула.

Республиканың автомобиль транспортунуң ажыл-ишчилериниң ленинчи юбилейге уткуштур алган бедик хүлээлгелериниң чедиишкинниг күүсеттинериниң бүгү аргалары бар. Ону чедип алырда кол чүве организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды бо үениң негелделеринге дүүштүр улам ыңай калбартып чорударындан хамаарышкан.

Съездиниң документилерин таныжып турар

КОЛХОЗЧУЛАРНЫҢ ИЗИГ ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮҮШКҮНҮ

Колхозчуларның Үшкү Бүгү-эвилел съездизиниң шиитпирлерин болгаш колхозтуң аңаа хүлээп алдынган чаа Чижек Уставын бистиң чуртувустуң чер болганында калбаа-биле таныштырып, колхозчу массаларга болгаш бүгү чонга ол чугула документилерни тайылбырлап турар.

Декабрь 9 болгаш 10 хүннеринде Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы», Ленин аттыг колхозтарынга болгаш Улуг-Хем районнуң Жданов аттыг, «Х Улуг хурал» колхозтарынга колхозчуларның ниити хуралдары болуп, съездиниң ажылының түңнелдериниң дугайында СЭКП Тыва обкомунуң бюро кежигүнү, республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, съездиниң киржикчизи Б. Ш. Допчаңмааның делгереңгей илеткелин ол хуралдарга дыңнап, чугаалашкан.

Колхоз бүдүрүлгезин улам ыңай хөгжүдеринге съездиниң хүлээп алган документилериниң чугула ужур-дузалыын, оларны амыдыралга боттандырар чорук колхозтарның экономиказын улам быжыглаарынга, колхозчуларның материалдыг болгаш культурлуг чаагай байдалын бедидеринге кайгамчык улуг идиглиг болурун айтып, чер ажылының культуразын бедидип, черни камныг ажыглаарынче, малдан алыр продукцияны көвүдедип, ооң үксаазын экижидип, баш санын өстүрер чорук кончуг чугула-дыр деп, хуралдарга санал берген колхозчулар демдеглеп турган.

Кодээ ажыл-агыйны дүрген хөгжүдер, чем продуктуларынга чурттуң чонунуң, а чиг-этке үлетпүрнүң өөп орар негелделерин улам долдур хандырар талазы-биле Коммунистиг партияның салган сорулгаларын шиитпирлээринге боттарының шыдаар-ла салыышкынын киирер дээрзин баян-талачылар, иймежилер, ждановчулар болгаш баян-колчулар партияга база чазакка бүзүретпишаан. Үшкү съездиниң документилерин бүрүн чүүлдүгзүнүп, изиг-биле деткип турарын илергейлээн.

С. КЫЗЫЛ-ООЛ.
«Шынның» тускай корр.

Делегат колхозчуларда

Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы» колхозунуң Культура бажыңынга колхозчуларның Үшкү Бүгү-эвилел съездизиниң делегады О. Н. Чуева-биле ажыл-ишчилерниң ужуражыышкыны болуп эрткен.

Съездиниң ажылының түңнелдериниң дугайын, ооң колхозчуларның мурнунга салган чугула сорулгаларының, ылаңгыя мал, чер ажылын хөгжүдер айтырыгларының дугайын эш Чуева чугаалаан. Ол ышкаш колхозчулар съездиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарда ажыл-агыйга кандыг хемчеглерни ап чорударын делегат тодаргай чугаалаан.

Ужуражыышкынга санал берген колхозчулар съездиниң шиитпирлерин болгаш документилерин изиг-биле деткип, ону колхозчу амыдыралга боттандырар дээш шудургу ажылдаарын хүлээнген.

О. ДАКАН-ООЛ.

Бо чурукта Кодээ ажыл-агый министерствозунуң АТК-зының мурнакчы чолаачылары Л. Афанасьев (солагай талазында) биле В. Хомченко оларның ыраккы Мөңгүн-Тайга районда чеде берген чугаалажып турары. Бо чолаачылар «Мөген-Бүрен» колхозка кывар-чаар материалдар сөөртүп, үргүлчү ынаар чоруп турарлар. Оруk ырак, берт-даа болза дуржулгалыг чолаачылар ай планын үргүлчү ажыр күүседип турар.

О. ХӨВЕҢМЕЙНИҢ фотозу.

ЧКАЛОВКА ФЕРМАЗЫ ТИИЛЭЭН

Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозунуң дирекциязы болгаш партия организациязы эрткен он бир айларда фермалар арасында социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген.

Чарышка Чкаловка сүт-бараан фермазының саанчылары бирги черни ээлээн. Олар курунеге сүт садарының чыл планын хуусаа бетинде 128 хуу күүсеткен азы 737 тонна сүттү саткан. Бир инекке онаажтыр 1600 килограмм сүттү саар хүлээлгезин күүсеткен.

Тарлаг сүт-бараан фермазының коллективи курунеге сүт садарының даалгазын 103 хуу боттандыргаш, ийиги черни алган.

Тус-тус саанчылар арасында чарыштың мурнакчыларын илереткен. Тарлаг фермазының саанчызы К. Бичелмаа бир инекке онаажтыр 2405 килограмм сүттү саггаш, чарышка тииленчи болган. Чкаловка фермазында Т. Малычева, Р. Монакпан оларның көргүзүглери эки.

Н. МААДЫ.

ССРЭ-НИҢ ЧОГААДЫКЧЫ ЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ БАШТААР ЧЕРЛЕРИНИҢ КАТТЫШКАН ПЛЕНУМУ

Декабрь 10-да Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга театр ниитилелдериниң, архитекторлар, журналистер эвилелдериниң төлээлекчилериниң киржилгези-биле ССРЭ-ниң чогаалчыларының, чурукчуларының, кинематографистериниң, композиторларының — чогаадыкчы эвилелдериниң баштаар черлериниң каттышкан пленуму ажыттынган. Пленумнуң ажылында совет культураның эң сураглыг муң ажыг ажылдакчылары-биле катай Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары Б. М. Кербабаев, Л. М. Леонов, Л. С. Соболев, А. А. Сурков, Н. С. Тихонов, М. Турсун-Заде, ССРЭ-ниң улустуң артистери болгаш чурукчулары, эвилелдешкен республикаларның улустуң артистери, чурукчулары киржип турар. Пленумнуң чугаалажыр айтырыы: «Партийжи болгаш улусчу болурунуң ленинчи принциптериниң совет литературада, уран чүүлде боттанып турар дугайы».

Пленумну ССРЭ-ниң чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры К. А. Федин ажыткан.

ССРЭ-ниң чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң секретары Г. М. Марковка сөс берген.

Социалистиг революцияның үре-түңнели — хөй национал дыг совет чечен чогаал совет тургузуунуң шылгараңгай чаалап алыышкыннарының бирээзи болгай. Чаа делегейниң чечен чогаалын ленинизм партийжи болгаш улусчу болурунуң эртемниг революсчу принциптери-биле чепсеглээн, ону социализм тургузуушкунунга ниитилелдиң улуг кужу болдурган.

Чогаалчылар организациялары СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң шиитпирлерин удуртулга болдургаш, совет чогаалчыларның коммунистиг кижизидилгезин күштелдирер, боттарының чогаадыкчы ажылынга оларның харыысалгазын бедидер улуг ажылды чорудуп турар. Чогаалчылар организацияларының идейлиг дайынчы мөзүзү бедээн. Ол шыңар чидиг идеология демиселинге, бистиң дайзыннарывыстың кажарлаашкынныг болгаш соксаал чок шавар халдаашкыннар кылып турар үезинде эң чугула деп, Г. М. Марков чугаалаан.

Г. М. Марков оон ыңай бисте чечен чогаал ажылының шиитпирлеттинмээн чугула айтырыгларын тайылбырлаан. Ооң идей-мергежилдиг деңнелин улам бедидериниң эргежок чугулазын база совет критиканың болгаш чечен чогаал шинчилелиниң онза сорулгаларын чугаалаан.

Ленинниң юбилейинге белеткел чорудуп турда, совет кинематографистер Владимир Ильичиниң, революция дугайында чаа-чаа киноларны, ленинчи идеяларны партия биле улустуң амыдыралга боттандырып турарын көргүзер, ленинизмниң намдарынга тураскааткан, чаа-чаа чогаалдарны тургузар сорулганы боттарының мурнунга салган деп, ССРЭ-ниң кинематографистер эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары Л. А. Кулиджанов чугаалаан.

Совет улустуң амгы үеде амыдыралының темалары кино мастерлериниң чогаадыкчы бодалдарында, оралдажыышкыннарында эң чугула черни ээлеп турар. Совет кижиниң, бистиң үе-чергевистиң аажы-чаңын улам четче болгаш ханы көргүзер сорулга кинематографист бүрүзүнүң мурнунга тургустунган. Ниитилелге кино уран чүүлүнүң ролюн улам бедидери дээш демиселге миллион-миллион кижилерниң сеткил-сагыжын доюлдуруп турар социал, философия болгаш аажы-чаңчыл айтырыгларын уран чүүлдүң бедик деңнелинге черле дүүштүр экран дамчыштыр көргүзери онза улуг рольдуг деп, сөс алган эш демдеглээн.

Чогаадыкчы ажылывыс кезээде партийжи угланыышкынныг турар болза, чогаадыкчы оралдажыышкыннарывысты уран чүүлдүң кол угланыышкыннарынга идепкейжидер болзувусса, улустуң чурттап турар амыдыралының кол бодалдарын кино уран чүүлү экран дамчыштыр көрүкчүлер-биле шын, бодалдыг, изиг күзелдиг чугаалажыр турар болза, сорулгаларывысты моон соңгаар-даа база чедиишкинниг шиитпирлеп шыдаар бис деп, Л. А. Кулиджанов демдеглээн.

Совет композиторларның чогаадыкчы ажылы база-ла бистиң уран чүүл фронтузунуң бүгү ажылдакчыларының чогаадыкчы ажылы дег, партийжи болгаш улусчу болурунуң ленинчи принциптерин барымдаалап турар.

Совет уран чүүлге, музыкага Ильичиниң идеялары биле ажыл-херектериниң кезээде ужур-дузалыын ооң алдарлыг юбилейиниң бүдүүзүнде онза ханы медереп билип турар бис. Улуг идеялар биле бодалдарның нарын байдалын көргүзер хөгжүм уран чүүлүн Владимир Ильич бедик-биле үнелеп чораан. Классиктиг уран чүүлдүң чоңга берген болгаш улусчу чогаадылга ажылының кайгамчыктыг чаңчылдарын хөгжүдер, ындыг уран чүүлдү тургузарынче бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң композиторлары чүткүлүн салып турар.

Ленинге тураскааттынганы-биле чергелештир үе-шагның революстуг төөгүзүнүң чыл демдеглели болуп турар хөгжүм уран чүүлүнүң улуг чогаалы бисте он-он чылдар дургузунда тургустунуп келген.

Хөгжүм уран чүүлүнүң Ленин дугайында улуг чогаалынга сөөлгү чылдар дургузунда чүүл-бүрү жанрларның хөй-хөй чогаалдары немешкен. Совет композиторлар Ленин дугайында темаларны катап-катап сонуургавышаан, оларны амгы үениң амыдырал айтырыглары-биле холбаштырып турар. Олар совет улустуң кайгамчыктыг чаагай үүле бүдүрүп турарын чогаадыкчы ёзу-биле көргүспүшаан, болуушкуннарның «изиг истери-биле» төөгү шинчилелдерин чорудуп турар.

Революстуг амгы үени совет композиторлар хөй-хөй опера чогаалдарында илередип көргүскен. Опера чогаалынга Ильичиниң овур-хевирин көргүзер дээн оралдажыышкыннар база бар.

Совет хөгжүм уран чүүлүнүң кижизиг мөзүлүү — ооң чарылбас шынары деп, ССРЭ-ниң композиторлар эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары Т. Н. Хренников чугаалаан.

Буржуаз идеологияга, кара сагыштыг эстетика теорияларынга удур демиселдешпишаан, совет хөгжүм уран чүүлүнүң кайгамчыктыг чаагай чаңчылдарын, социалистиг реализм уран чүүлүнүң чаагай чаңчылдарын моон соңгаар-даа база могаг чок хөгжүдер бис деп, Т. Н. Хренников түңнелинде медеглээн.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязындан төрүттүнген, совет чурулга уран чүүлү чаа ниитилел тургузуп турар улустуң амыдыралы биле күш-ажылын улам четче илередип көргүзеринче, уран чурулгага үе-шагның чаа маадырын бадыткаарынче кезээде чүткүлүн салып келген. Революстуг чаагай чаңчылдарның аразынга чогаадыкчы харылзаа чокка, оларның дириг эстафетазы чокка национал уран чүүлдерни хөгжүдүп болур арга турбас.

Уран чүүлдүң партийжи болгаш улусчу болурунуң дугайында Ленинниң өөредии, буржуаз үзелдерге эптеш чок болуру — совет чурукчунуң чогаадылга ажылының идейлиг үндезини.

Тураскаал пропагандазының ленинчи планы совет чурулга уран чүүлүнүң хөгжүлдезиниң үндезини болган. Эң эки чурукчулар боттарының чогаадылга ажылын социалистиг революцияның идеялары биле болгаш В. И. Ленинниң овур-хевирин көргүзери-биле шыгаар холбаштырган деп, ССРЭ-ниң чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң секретары Н. А. Пономарёв бодунуң чугаазынга демдеглээн.

Совет чурулга уран чүүлүнүң шылгараңгай чогаалдары чалбыыштыг революсчу сорук кириишкинни, социалистиг гуманизмни көптередип, бистиң идеалдарывысты бадыткап турар. Совет чурулга уран чүүлүн даштыкы чуртта калбаа-биле үнелеп турар.

Ам совет чурукчулар В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга идепкейлиг белеткенип турар. Оларның чаа-чаа чогаалдары «Ленинизмниң боттаныып турары» деп темага холбашкан.

Олар боттарының үзел-бодалдарының утка-шынары-биле В. И. Ленинниң келир үе уран чүүлүнге бодараан турар деп көрген идеяларынга болгаш принциптеринге дүүшкен турар ужурлуг деп, оратор демдеглээн.

Бүгү-российяның театр ниитилелиниң Президиумунуң даргазы, ССРЭ-ниң улустуң артизи М. И. Царев, ССРЭ-ниң архитекторлар эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары Г. М. Орлов, ССРЭ-ниң чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң секретары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Н. С. Тихонов, ССРЭ-ниң кинематографистер эвилелиниң баштаар чериниң секретары С. А. Герасимов, Москваның чогаалчылар организациязының баштаар чериниң бирги секретары С. В. Михалков, Литваның чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу И. М. Кузминскис, Украинаның чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы О. Т. Гончар, «Литературная газетаның» кол редактору А. Б. Чаковский болгаш оон-даа өскелер санал берген.

Пленум ажылын үргүлчүлеп турар.

(СЭТА).

Моол аалчының Кызылда чоруп турары

Кызылдың башкы институдунуң студентилери болгаш башкылары МАР-ның Ревсомолунуң Төп Комитединиң агитация-массалыг ажыл талазы-биле секторунуң эргелекчизи Дашломбо Жавцангийн биле ужурашкан.

Акы-дуңма Моолдан келген аалчы Моолдуң Ревсомолунуң 48 чылдарының дургузунда эртип келген маадырлыг оруунуң дугайында чыылганнарга чугаалап, республиканың аныяктар организацияларында агитация-массалыг ажылды чорудуп турарының дуржулгазын солушкан.

Ол ышкаш Дашломбо Жавцангийн студентилерниң амыдырал-чуртталгазы, хөй-ниити ажылдарынга киржилгези база В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр чүс чыл болур байырлалынга институт коллективиниң белеткели болгаш өске-даа ажыл-херектер-биле таныжкан.

Е. ЮМБУ,
студент.

• • •

Эш Дашломбо ооң соонда Кызылдың бүдүрүлгелеринге, школаларынга, уруглар садтарынга барып, оларның ажыл-ижи-биле таныжып. Моол Арат Республиканың аныяктарының күш-ажылчы чедиишкиннериниң дугайында чугаалап берген.

Республика найысылалының мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзи Кызылдың электростанциязынга чораш, комсомол организациязының ажылы-биле таныжкан болгаш бүдүрүлгениң мурнакчылары-биле ужурашкан.

РЕФОРМА БОЛГАШ ЧАРЫШ

АМГЫ ҮЕДЕ найысылал Кызылда он үлетпүр бүдүрүлгези, сес транспорт организациязы планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкиниң чаа системазының негелделерин ёзугаар ажылдап турар. Чаа системаже шилчээн коллективтер хоорайның бүгү үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуг болгаш транспорт организацияларының ниити продукциязының 70 хуузун бүдүрүп, орулганың 75 хуузун берип турар.

Моон алгаш көөрге ажыл-агыйның чаа реформазының ажыктыы, ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның чогаадыкчы инициативазының өскени тодаргай. Иштики курлавырларны бүдүрүлгеге шиңгээдиринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, продукция бүдүрүлгезиниң хемчээлин өстүреринге ол эң таарымчалыг байдалды тургускан.

Ажылчы чоннарны бүдүрүлгени эргелеп-башкарарынга калбаа-биле кииристиреринин эң-не дээштиг хемчеглериниң бирээзи — социалистиг чарыш чаа реформаның байдалдарында массалыг болгаш дээштиг апарган. Чарыш чаа утка-шынарлыг болган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, капитал салыышкыннарны болгаш фондуларны дүрген эгидип алыры, бот-үнени чиигедири болгаш бүдүрүлгениң орулгалыг чоруун бедидери дээш демисел чарыштың кол негелделери болуп турар.

В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр чүс чыл болурунга уткуштур калбарган чарыш — бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидер, эртемниң чедиишкиннерин болгаш мурнакчы дуржулганы калбаа-биле нептередир деп кыйгырыгның адаа-биле чоруп турар. Беш чылдың дөрткү чылында Кызылдың ажылчы чоннары бараан саарылгазының чыл планын хуусаа бетинде — декабрь 24-те ажыр күүседиринге чергелештир, күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарының күзели-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планга удур 2,1 хуу өстүргеш, пландан ажыр 150 муң рубльдиң арыг орулгазын алырын хүлээнген.

Социалистиг чарыштың моральдыг болгаш материалдыг негелделерин хандырарынга таарымчалыг байдалды тургускан чаа реформаның ачызында алдынган социалистиг хүлээлгелерниң эки күүсеттинип турарын демдеглээр херек. Эрткен 11 айларда продукция сайгарарының планы 104,6 хуу күүсеттинген болгаш пландан ажыр чыл дургузунда бир миллион рубльдиң продукциязын бүдүрер хүлээлге ийи катап ажыр күүсеттинген.

Тус-тус коллективтерде партия, комсомол болгаш профэвилел организацияларының ажылчыннарның ортузунга социалистиг чарышты дээштии-биле организастаанының түңнелинде үстүнде адаттынган чедиишкиннер чедип алдынган. Маңаа чижек кылдыр чамдык коллективтерниң ажыл-чорудулгазын сайгарып болур. Кызылдың электростанциязының коллективи социалистиг хүлээлгезинге өске көргүзүглер-биле бүдүрүлгеге 25 чогаадыкчы саналды шиңгээдирин айыткан. Оларның хөй кезиин боттандырган. Ылаңгыя хүл, шлак үндүрүп төгер ажылды механизастааны кижилерниң күш-ажылын чиигеткен болгаш хөй камналганы берген. Станцияның чаартыкчылары хүлдү суг күжү-биле үндүрерин таарыштыр кылган. Ооң ачызында 13 кижиниң кылып турган ажылын 5 кижи саат чокка күүседип турар апарган. Станцияның одалга системазын бүрүнү-биле механизастааны күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 112,6 хуу бедидер арганы берген.

Бүдүрүлгениң техниктиг чорудулгаларын экижидеринче угланган шимчээшкин хоорайның өске-даа бүдүрүлгелеринде калбарган. Кызылдың эът заводунуң ажылчыннары колбаса цегинге элээн чаартылгаларны кылгаш хонукта 5 тонна колбасаны немей бүдүрерин чедип алган.

Техниктиг депшилгениң айтырыын шиитпирлээринге хоорайның бүдүрүлгелеринде чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар боттарының төлептиг салыышкынын киирип турарлар. Бо ажылдан чыл дургузунда 105 муң рубльдиң камналгазын алыр хүлээлге ажыр күүсеттинген. Эрткен айларның дургузунда бүдүрүлгеге шиңгээттинген 222 саналдан 114 муң рубльдиң камналгазы алдынган. Чаартылга болгаш чогаадылга ажылдарындан электростанция 18,4 муң рубльдиң, «Кызыл-Хавак» шахтазы 5,4 муң рубльди, «Тыва тудуг» трестиң үлетпүр бүдүрүлгелер комбинады 6 муң рубльдиң камналгазын алган. Продукцияның бот-үнезиниң чарыгдалдарынга чиг-эт, материалдар, одалга чүүлү болгаш электроэнергия хөй хууну ээлеп турар. Үстүнде айыттынган чүүлдерни камналгалыг ажыглап тургаш, бот-үнени чиигедир дээш демисел алдынган социалистиг хүлээлгелерниң база бир чүүлү болур. Камналганың күзели-биле ленинчи фондуну тургузар дээш чарыш хоорайның бүдүрүлгелеринде калбарган. Ол фондуга «Кызыл-Хавак» шахтазының, бирги болгаш ийиги автотранспорт бүдүрүлгелериниң коллективтери төлептиг салыышкынын киирип турар.

Социалистиг чарыштың эң массалыг болгаш үре-түңнелдиг болурунга ажыл-агыйның чаа реформазы кэйгамчык перспективаны ажыткан болгаш бүдүрүлгениң иштики курлавырларын долузу-биле ажыглаарынче коллектив кежигүннериниң күжүн мобилизастаан. Ол дугайын дараазында чижектер тодаргай херечилеп турар. Кол фондуларның бир рублинге онааштыр продукция саарылгазының хемчээли 1,8 хуута өскен, хоорай бүдүрүлгелериниң орулгалыг чоруу эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге ийи катап өскен. Он бир айларның дургузунда ниитизи-биле ийи миллион ийи чүс муң ажыг орулга алдынган, ооң иштинден 177 муң рубль арыг орулга болур.

Социалистиг чарыштың массалыг, дээштиг болгаш үре-түңнелдиг болурун чедип алыр дээш хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелеринде, тудуг болгаш транспорт черлеринде партия, хөй-ниити организацияларының элээн ажылдарны кылганын демдеглээр херек. Социалистиг чарыш дээрге чүгле хамаарышкан коллективиниң ажыл-агыйын экижидери эвес, чаржып турар коллективин бүгү техник-экономиктиг көргүзүглер талазы-биле ажары эвес, а өскелерге үлегер-дуржулгазын көргүзери болгаш оларның эки ажылдаарынга дузалажыры болур. Социалистиг чарыштың массалыын болгаш үре-түңнелдиин хандырар төлээде кижи бүрүзүнүң, участок болгаш цех, коллектив болгаш бүдүрүлге бүрүзүнүң бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган турарын чедип алыры чугула. Бир эвес кайы бир ажылчын бодунуң бүдүрген ажылын өскелер-биле деңнээр дээн болза ол ыяап-ла чаржып турар эжиниң бүдүрүлгелерин сонуургаар апаар. Ынчангаш В. И. Ленинниң социалистиг чарышка деңнелге болгаш чаңгыс аай ажылды чижеглеп көргүзери чугула дээни таварылга эвес.

Социалистиг чарышты массалыг болдурар дээш чамдык партия организацияларының ап чорудуп турар хемчеглерин маңаа сайгарары эргежок чугула. Кызылдың дааранылга комбинадын ап көрээли. Бо коллективте тус-тус кижилерниң харын-даа ээлчеглерниң кылып турар ажылы дөмейлешкен, технология талазы-биле чаңгыс аай. Ындыг болганда кижи, ээлчег, бригада бүрүзүнүң алган хүлээлгезиниң, кылган ажылының түңнели тодаргай көскү апаар. Администрация чери болгаш партия организациязы ажылчыннарның, тус-тус цехтерниң социалистиг хүлээлгелерин көргүзүг самбыразынга тодаргай бижээн, ооң күүселдезин ай санында үндүрүп, бүдүрүлге хуралдарынга чугаалажып турар.

Коллективте тургустунган КЭО чөвүлели, чогаадыкчы бригадалар болгаш доктаамал ажылдаар бүдүрүлге хуралы ажылчыннарның күжүн болгаш энергиязын иштики курлавырларны ажыглаарынче мобилизастап турар. Бүдүрүлгениң технологиязын чаартып тургаш аар ажылдарны механизастаар, продукцияның шынарын экижидер талазы-биле эки көргүзүглерни чедип ап келген. Продукцияның шынарын экижидер дээш калбарган чарыш магалыг үре-түңнелдиг болган. Бирги сорттуң бараанның бүдүрериниң күрүне планы 0,4 хууга өскен ийикпе. азы комбинаттың бүдүрүп турар бүгү продукциязының 97,9 хуузу бирги сорттуу болуп турар.

«Кызыл-Хавак» шахтазы, Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агыйы, электростанция, Коммунал ажыл-агый министерствозунуң АТК-зы болгаш оон-даа өске коллективтерде байдал база-ла ындыг.

Планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкиниң чаа системазы социалистиг чарыштың материалдыг болгаш моральдыг деткимче, макталын хандырарынга ёзулуг таарымчалыг байдалды тургускан. Чаа реформаже шилчээн бүдүрүлгелерниң материалдыг шаңнал фондузунда 334 муң рубль, транспорт организацияларында 350 муң рубль бар. Эрткен айларда ол түңден 500 муң рубльди социалистиг чарыштың мурнакчыларын шаңнап мактаарынга ажыглаан. Чаа ситеманың негелдезин ёзугаар мурнакчыларга материалдыг шаңналды тыпсырда оларның чүгле кылган ажылының түңнелин эвес, бүдүрүлгеге ажылдап келген стажын барымдаалаары кижилерни чаңгыс организацияга быжыглаарынга, аныяктарны күш-ажылга кижизидеринге эки салдарны чедирип турар.

Социалистиг чарышты тус-тус ажылчыннар, звенолар, бригадалар аайы-биле организастаарындан аңгыда, мергежилдер аайы-биле организастаары эң дээштиг болгаш деңнелгелери тодаргай болур. Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агыйы чарыштың түңнелин чолаачылар, трактористер, бызанчылар, ыяш кезикчилериниң аайы-биле үндүрүп турар.

Хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелериниң тудуг болгаш транспорт организацияларының чамдыктарында социалистиг чарыштың куду деңнелде турарын демдеглээр херек. Чарыштың түңнелдерин үндүргеш материалдыг болгаш моральдыг деткимчениң айтырыгларынче кичээнгей салбас чорук пиво болгаш хлеб заводтарында, № 3 АТБ-де, автосептелге заводунда бар. Ындыг байдал чарыштың массалыг болурунга моондак ужуражтырып турар.

Л. ЗАБОЕВ,
СЭКП Кызыл хооркомунуң үлетпүр болгаш транспорт килдизиниң эргелекчизи.

Алдарлыг хойжу

Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң Чоза деп черде хойжу бригадазының хойжулары В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга алдар болдурган социалистиг чарышка алган хүлээлгелерин эки күүседип, кыштаглаашкынга бүрүн белеткелдиг киргеннер. Ол хойжу бригада социалистиг чарыштың бирги черин ээлээн болгаш ооң элээн хөй хойжулары коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп бедик атты чедип алган.

Оларның аразында Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Куулар Самбуевич Саңчат-оол база бар. Хой ажылынга ол он ийи чыл чедип бар чоруур. Бо аразында ол малчын өг-бүле та чеже хураганны ажыл-агыйынга доруктуруп, чеже тонна дүктү кыргып бербээн дээрил! Малчынның чугаазы-биле алырга, мал ажылынга болгаш ону ажаап карактап турар кижилерге кыш кончуг берге үе. Кышты хүр ажып эртери эң чугула сорулга болур. Кышкы үеде малчын бүрүзү эң күжениишкинниг болгаш чымыштыг демиселди чорудар.

— Январьның ажыг соогунда чаңгыс хүннү безин хой кадарып эрттирери берге болгай. Кыштаглаашкынны чедишкининг эрттирер дизе, аңаа баш бурунгаар хынамчалыг белеткелди чорудары албан. Кышты багай белеткел-биле уткуп болбас. Кышка ала-частан эгелеп белеткенир херек. Өдек-кыштагны кургаглап, септеп белеткээр, малды чайгы, күскү одарларга семиртир херек. Оон башка кыш бисти өршээр эвес — деп, дуржулгалыг хойжу чугаалап олурар.

1969 чылда бо хойжу өг-бүле төрүүр 100 хойга онааштыр 100 хураганны, хой бүрүзүнден 2,5 кг дүк алыр дээн социалистиг хүлээлгезин 111 хураган, 2 кг 740 грамм дүк кылдыр ажыр күүсеткен. 20 тонна сигенни белеткээн болгаш кыштаан бурун септеп алган. Сигенниң хөй кезиин кыштагда чедирип алган. Ооң кыштаанга барган кижи ажыл-ишчи кижиниң аал-оранын деп чүвени дораан эскерип каар.

«Шын» солуннуң арыннарында малчыннарны сууржуң чуртталгаже шилчидер, малды ээлчежип кадарар дугайында материалдарны эш Саңчат-оол номчуп, бо айтырыгга хамаарыштыр бодунуң саналын чугаалап олурар. Бо талазы-биле, ооң саналы мындыг:

— Бо айтырыгны чүүлдүг, харын өйүнде тургустунуп турар деп санаар мен. Ынчалза-даа маңаа далажыр, чогуур белеткел кылбас болза, эки түңнел чедип алдынмайн баар деп бодаар мен. Суурга малчыннарның өг-бүлелерин олуртур бажыңнарны тудуп белеткээрин, хой малчыннарны ээлчег солуп, ыңай-бээр дажыглаар транспорт дугайын база бодаар херек. Бистиң совхозтуң малчыннары чаңгыс талада эвес, чүк-бүрүде чурттап турар. Баштай кол суурларже чоок малчыннарны сууржуткаш, Чалааты ышкаш 60—70 километр ырак черлерде малчыннарны хойжу бригадалар төптеринге суурждуары ажыктыг болур. Бо талазы-биле бригадалар төптерин экижидер, оларга чаа бажыңнарны немей тудар, кызыл-булуңнарны, чунар-бажыңнарны доктаамал ажылдадыр, кожер киноуң, автолавканың ажылын экижидер болза чогуур.

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы, коммунист эш Куулар Саңчат-оол 1970 чылда бо чылгызындан артык бедик көргүзүглерни чедип алыр сорулга-биле ажылдап турар. Ооң магадылалы амгы кыштаглаашкынны чедишкиннииг эрттирери болур.

ЧУРУКТА: хойжу К. Саңчат-оол.

Т. САРЫГ-ООЛ.
Авторнуң фотозу.

РАЙКОМ КЕЖИГҮНҮ

ОЧЕРК

АК-БАШТЫГ дааның ыңды-бетинден ийи сарыг кырлаң-биле хүрээлеткен, деспи ишти дег, калбак мээзинде хөйү-ле кара баштыг ак хойлар чаттылдыр оъттап чораан. Оларның чанында даянгыыштыг кадарчы. Назыны дөгүй берген хире, эртенги соок чыварга чаактары долбанналдыр кыза берген, орлан-шоваа хүргүл карактарлыг херээжен кижи. Амыдыралының иштинде маңаа өскен болгаш, бо черниң кадыг-дошкун агаар-бойдузунуң «чаңын» ол эки билир турган болбайн аан.

Кедээзинде Ак-Баштыгның сиртиниң кырында, ийи кезек черде, үгжегер куу булуттар чыдыпкан. «Ынчап баргаада ондактыг тайга болдур ийин бо — деп, кадарчы Дыржыына иштинде боданган.—Хар-дүвүзү, хат-шуурганы-биле кады хенертен келзе, ат кылыр. Хойну аалче чоокшулатпааже хоржок-тур». Тайга кырында куу булуттарны көргеш, шаанда бир-ле катап болган коргунчуг таварылганы Дыржыына сактып келген.

КЫШТЫҢ чыккылама соогу. Хүн бүргегзимээр. Хойларын Ак-Баштыгның эдээнге кадарып үндүрүп келген. Хүн дүш эрте берген. Хенертен-не хат харны казыргыландыр бөөлдеп каап турар мындыг. Ыя аразында улуг шуурган эгелей бээр деп. Дыржыына бодаваан-даа. «Анаа хат ыйнаан бо. Ынчап чоруй эрте бээр оң. Хойлар тоттур оъттап албаанда, аалче хавырып кииргеш чоорул». Ынчалза-даа чүвени канчап билир дээш, мээсте оъттап чораан хойларының бажын ээлдир доскаш, кедээзинге хая баарынга ыжыкталып олурган. Ынды-бетинден хат эрттирбес, какпак хая.

Элээн болганда, хойларын көөр дээш, Дыржыына ковайып туруп келгеш, корткавындан алгыра каапкан. Саттырга чер биле дээр тутчу берген ышкаш, дем чаа-ла дээрге чылар-чылбас апарган турган булуттар чер кырында кээп дүшкен-не чүве! Амдыы чаа-ла аңаа көстүп турган Ак-Баштыг-даа, ооң баарында оргу шелчүгеш-даа көзүлбес, бир-ле элеңгий куу чүве. Ол диргелгеп халап кодан хойну безин дуй алыр чыгаап, чүгле кыдыында каш хойлуң бараанын шала-була көзүлген. Коргунчуг коолаан дааш дыңналыр болган.

Дыржыына кадыр ийни кудуу карак-кулак чок салып-ла каан. «Халап болду-ла! Канчаар-чоорул? Бодум хамаан эвес, бо кодан хой-ла ат болду!» деп, кадарчы ужа-тура ийни куду бадып олура чугаалаңган. Аалда улус дыңнап каар чадавас дээш, күженип-күженип алгырарга-даа үн үнмес, хатка чүү дыңналыр боор.

Дыржыына даянгыыжын мурнунче сунгаш, иттинер дээрге, илдигер чүве чок болган. Шиг-шаг, шилирт-шулурт дээн соонда, ужугуп бадыпкан. Үш метр ажыг бедик хаядан аңдарлып баткаш, харын-даа чалан бооп, адаанда кылын хөртүк кырынга кээп дүшкеш, коңгүс ажырбаан. Экти-мойнунче кирген харның эчигейин, соогун чүү дээр! Оон арай деп уштунуп алгаш, көөрге, кодан хойлары ол хат-дүвүге албаараш, аал коданы хире хая баарынга мөкперлежи берген болган. Кадарчының өөрүшкүзүнде кызыгаар чок. «Хөөкүй хойларымны! Бо ыжык хая баарынга канчап чедип келгеннери ол. Билир чүве-биле дөмей-ле-дир але. Магалыып! Ам болар ажырбас» деп, Дыржыына сеткили өөрүп боданган. Мыгыртажып туруп алган хойларының аразынче боду чүткүп кире берген.

Ыжык дурут баарынга чүгле хаттың дүвүлеп, бөөлдээн хары кээп шииледи урдунуп турар. Харның дүжүп турарын бодаарга, хүүрек-биле эжип октап турганзыг. Коңгүс чүве көзүлбес. Холу-биле хойларны суйбаарга, оларның оргазының кырында хар ийи илиг чеде берген болган. «Маңаа мынчап турумда, мени хойларым-биле кады хар хөөп каaптар эвес ирги бе?» деп бодал Дыржыынаның сагыжынга кирип келген.

Хенертен-не кедээзинде бир-ле черде кизирээн дааш дыңналган. Дыржыына сырбаш кылынган. Ол-ла болгай! Хар кошке кадыр чарыктардан чуглуп бадып эгелээн.

ОЛ ХҮН ДЫРЖЫЫНАНЫҢ ашаа Биче-оол колхоз төвүнче эртен даң бажында-ла баткан. Садыг кылып, аар-саар чорук бүдүрүп алыр дээш чоруткан. Ынчангаш Дыржыына хой кадарып келгени бо. Ол кара-чажында-ла мал кадарып өскен, кыштың соогунга-даа, чайның изиинге-даа пат-ла чаңчыгып калган.

Биче-оол аалынга дүш хиреде ээп келген. Өгге шайлап олургаш, даштын хиилээн-хоолаан дааш дыңнааш, үне халып кээрге, хат-шуурган черниң кырын дуй тудупкан болган. Дүвү-далаш аъттанып-каш, Көстүк дээр коданчы ыдын дүшкүрүпкаш, думбей куу далайже дап-ла берген. Алгырарга, үнү хат алгаш баар, коңгүс дыңналбас. Биче-оолдуң байгы-ла ынаныжы ыдында. Чыт билир, дуюнгур ыт-ла кодан хойну тывар. Мурнунда ыдының өйлеп-өйлеп, хөкүледи ээргени дыңналыр. Хатка аът безин орта кылаштавас, хат аайынче чүткүүр, бажын ийи холунуң аразынче сугар мындыг.

Хой кыдыында турган Дыржыынаның кырынче бир-ле чүве шурай бергеш, ооң хөрээнден сегирип алган ышкаш болган. Кадарчы алгыра каапкаш, аткаар иткилээрге, харыгайны берзе-ле Көстүк болган. Ыдын таныш кааш, Дыржыына амырай-ла берген. Огланган ыдының мойнундан куспактапкан. Ашаа кел чыдар деп билип каан. Кускуннаары-биле ковайып чорда, кижи үнү дыңналып келген. Харылап кыйгы салган. Көстүк билген-даа чүве дег, ээжок ээре берген. Удаткан чок болганда Биче-оол бо кускуннап чедип келген.

— Кайда сен!— деп, ашаа чанында алгырган.

— Мында мен! Бээр, бээр!

Хар-дүвү өттүр чүү-даа көзүлбес. Ол аразында дүн дүшкен. Биче-оол аъдындан дүже халааш, артынып алган петей тону-биле баарыгар четкен кадайын шуглапкан. Ам ооң тыны алдынган. Ашак, кадай ийилээ хойларын долгандыр кылаштажып, хат-шуурган эяскыже, бут кырынга тура хонганнар.

Ол ийи хойжунуң амыдыралындан бир таварылга ындыг-дыр. Бо дээрге, ниитиниң малының менди камгалап алыр дээш, амы-тынын артынга салган, маадырлыг чорук-тур. Кижи-ле болганы ынчаар кылып шыдавас. Маңаа эрес-дидим, карак-кызыл чорук, дадыгыышкын херек. Кадыг-дошкун агаар-бойдустуг Мөңгүн-Тайгага малчын кижи шагның дөрт эргилдезинде черле кандыг бергелерге таварышпас дээр!

...Улуг шуурган болурун баш удур билип кааш, Дыржыына хойларын өдек чанынче бөлүп кирип келген. Удатпаанда-ла шуурган харны черден соя шаап алгаш, дээрже казыргыландыр долгап үндүрүп, кооладыр улуп эгелээн. Ол ам малчынга коргунчуг эвес. Кодан хой чылыг кажаада.

„МАЛЧЫН» КОЛХОЗТУҢ бирги хойжу бригадазының хойжулары ниити хуралга чыглып келген. Бригадир Салчак Күнчү кыштаглаашкынны канчаар эрттиргенин допчулап чугаалааш, колхозчуларның Үшкү Бүгү-эвилел съездизиниң материалдарын таныштырарынче кирипкен. Хуралда олурупкан хойжу бүрүзү бригадирниң чугаазын ылым-чылым дыңнап олурган. Съездиниң материалдары оларга кончуг солун болган.

— Мынчангаш, бистиң чурттуң колхозчу тараачыннарының улуг шуулганы бодунуң ажылын дооскан-дыр, эштер — деп, бригадир түңнелинде чугаалаан.— Съезд СЭКП Төп Комитединге чорудар чагааны хүлээп алган. Бистиң кылза чогуур бүгү чүүлдеривис, партияга болгаш чазакка бистиң берген шынчы сөзүвүс ол документиде бижиттинген. Сеглээн сөстү ээлээр, алган хүлээлгени күүседир херек. Оон ыңай, колхозчу амыдыралдың хоойлузу — Чижек Уставты хүлээп алган. Ону хажык чок боттандырары бистиң ыдыктыг хүлээлгевис болур. Амгы колхозчу тургузугнуң хөгжүлдезинде чедип алдынган бүгү-ле чүүлдер, моон соңгааргы сорулгалар ында айыттынган. Съездиниң шиитпирлери бистерни сорук кирип, Төрээн чурттуң күчү-күжүн быжыглаарынче кыйгырып турар-дыр. Бистер, малчыннар, билекти сывыртынгаш, каш дакпыр күжениишкин-биле ажылдаар ужурлуг бис. Ам хүнүнүң айтырыы — малды кыштан хүр ажырары болур. Бо талазы-биле хөй чүүлдерни кылдывыс. Ынчалза-даа бистиң кызымак, шудургу ажылывыстан, мергежиливистен хөй чүүлдер хамааржыр.

Малчыннар үүрүк-сууруктап туруп, съездиниң шиитпирлерин чүүлдүгзүнүп деткип турарын улуг кедүрлүүшкүн-биле чугаалап, юбилейлиг келир чылга улам-на бедиткен хүлээлгелерни ап турганнар.

Райком кежигүнү Мага Шириевна Дыржыына сөс албайн олурган. Чүве чугаалаар кижилер адакталы бергенде, бригадир Дыржыынаже көргеш, айтырган:

— Райком кежигүнү санал бээр бе?

Мага Шириевна туруп келгеш, саналын эгелээн:

— Мээң чугаалаар болаан чүвемни эш-өөр кодуунда саналдап каапты. Колхозчуларның улуг хуралы кончуг чугула шиитпирлерни хүлээп алган-дыр. Бистер, колхозчулар, ол шиитпирлерни улуг өөрүшкү-биле уткудувус. Чаа Чижек Уставты номчуп көрүңер даан. Колхозчу амыдыралдың бүгү талаларын ында чурумчудуп айыткан-дыр. Бистер ону амыдыралга боттандырар дээш, карак-кызыл ажылдаар ужурлуг бис. Мен ону онзалап демдеглээр бодадым...

Хойжуларның хуралы дыка үр үргүлчүлээн. Аңаа келген кижи бүрүзү бодунуң санал-оналын чугаалап, Үшкү съездиниң шиитпирлерин боттандырар талазы-биле кылза чогуур хемчеглерни айтып турган.

ИМИР ДҮЖҮП, караңгылай берген. Дээрде сылдыстар чайнаан. Дыржыына долгандыр көргүлээн. Дээрниң аязы күзүңгү-ле. «Хат-шуурган болбас-тыр эвесне — деп, ол иштинде боданган.— Аалга чедир ам-даа ырак болдур ийин. Шуурганнап келзе ат болур». Дыржыына кыштаанга дүн ортузу чедер чоокшулаанда ээп келген. Ашаа Биче-оол шайын хайындырып алган, ону манап олурган. Хуралга чугаалашкан айтырыгларны, хүлээп алган шиитпирлерни Дыржыына аңаа чугаалап берген.

Доңгак Мазыкыевич Биче-оол коммунист, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады. А Мага Шириевна Дыржыына база-ла коммунист, райком кежигүнү. Олар ийилээ Мөңгүн-Тайга районда «Малчын» колхозка хөй чылдарның дургузунда хой кадарып келген. Күш-ажылга ынакшылдыг, ак сеткилдиг ол кижилер чыл бүрүде бедик көргүзүглерни чедип ап келген. Ол дээш, оларны колхозчулар хүндүлеп турар.

ОЛ ИЙИ КОММУНИСТ чыл бүрүде-ле кодан хоюн онча-менди кыш ажырып, төрүүр 100 хойга онааштыр 100-тен эвээш эвес хураганны доруктуруп келген. Олар үр чылда чыылдырган улуг арга-дуржулгазы-биле, ажылга кызымаа-биле шак ындыг түңнелдерни чедип ап турар.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

ЧУРУКТА: сураглыг хойжулар Д. Биче-оол, М. Дыржыына болгаш оларның одардан кээп олурар хойлары.
Авторнуң фотозу.

Хүн айтырыы—кыштаглаашкын

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының бүгү 64 кодан малын организастыг кыштагладып эгелээн. Ниитиниң малының кыштаглаашкынын чедишкиннии чорударынче салбырда партия эге организациязы кичээнгейин кошкатпайн турар.

Мал кыштагладыышкынының канчаар организастаанының дугайында айтырыгны салбырда партия организациязының хуралынга чугаалашкан. Кыштаглаашкынга белеткелдиң, ооң амгы чорудулгазының дугайында илеткелди зоотехник Ондар Соңгукчу кылган. Хуралга санал берген коммунистер мал кыштаглаашкынының чорудулгазында кылдынган ажылдарны болгаш четпестерни тодаргай илереткен.

Үш шээр мал бригадаларында, Кара-Чыраа сүт-бараан фермазында болгаш өске-даа бода мал кыштагларында 50 чуртталга бажыңнары, мал кажаалары септеттинген. Өгде чурттап турар 17 малчыннарның өглери чылыглаттынган. Сигенни кыштагларда чедирген. Ындыг болза-даа, чамдык төрүүр мал кыштагларында чаш мал доруктурар кажаалар чылыглаттынмаан. Кызыл-Тайга хойжу бригадазының 9 кыштагларында мал чеми чедиртинмээн. Бода малдың ийи кыштаанда бызаа кажаалары чок. 1969 чылда төрүттүнген бызаалар ам-даа инелери-биле кады. Оларны тускайлаар талазы-биле зоотехник эш Ондар хемчег албайн турар. Фермада бызааларны ыжык черлерге азыраарын организаставаан.

Малчын бригадалардан Ишкинде өшкү кадарар бригада кыштаглаашкынга организастыг белеткенген турда, ооң дуржулгазын өске бригадаларга нептередир ажыл чорутпайн турар.

— Бистиң бригадада кыштаглаашкынга белеткел талазы-биле эки чүүлдер бар-даа болза, четпестеривис чок эвес. Өшкү эдержилгезин бо чылын орай организастаан бис. Аарыг 14 хураганны канчаарының дугайында айтырыгны Ондар Соңгукчу шиитпирлеп көрбейн турар. Партбюро эрткен чылдарда үнүүшкүнүүг хуралын Ишкинге чорудуп, малчыннарның ажыл-амыдыралы-биле чоок таныжып турган. Ам ону база практикалаза чогуур. Бисте өшкү кадарчызы эш Седий-оол амдыгаа чедир кажааларны чылыглап албаан. Ооң малдаан анайларының күжү арган. Кадарчы Ондар Төк ажылынга бот-харысаалгазын кошкадып, арагалаарынга сундуккаш, 20 өшкү дудагдалдыг болган — деп, бригадир эш Даваалаң шүгүмчүлээн.

Сүт-бараан фермазында четпестер чайлаттынмайн турар, инек кажааларының ханалары сыскыттынмаан, аастары чылыглаттынмаан. Мал чеми арбын белеткеттинген. Ону малга нормалап бербейн, туралааны-биле тө каап берип, төтчеглеп турары хомудаанчыг. Бода, шээр малга чем каап бээр оңгачалар ам-даа белен эвес. Сүт-бараан фермазының коданында хөй ыттар малга уруп берген чарбаны мал-биле кады чаржалажып чип турда, ында ажылдакчылар оларны оон чайладырын тоо бодавас, ол хамаанчок ферма ажылдакчыларының хаваннары силосту тө үскүлеп, төтчеглевишаан.

Хоочун коммунист пенсионер эш Ховалыг саналынга шыңгыы шүгүмчүлелди кылган. Оон чугаалааны:

— Эрткен кыштың уржуу кандыг болчук, боданза эки. Бо чылын сиген четчир, а салбыр удуртулгазы (эш М. Канчыыр-оол) тургустунган сарааттарны камгалап хайгаараарын кичээнгейге албаан. Ооң хараазы-биле суур кедээзинде ховуда сараат сигенни чоннуң хуузунда малы чип төтчегледи. Сигенни, өске-даа чемнерни камгалап камнаар херек. Ээ чок чоруктуң барымдаазы бо-дур. Кара-Чыраа фермазында байдал кандыгыл? Четпестер хөй. Сигенни, саваңны, силосту норма чокка малга берип турар. Саанчыларны кажаа иштин аштавас, силос дажывас кылып каан-дыр. А ындыг төлээде, оода даштыкы девискээрни арыг-силиг болдурза. Ол боттарының күжү-биле хүн бүрү кылып ап болур ажылдар-дыр...

Малчын коммунистер партия чырыдыышкынында өөренип турар. Ындыг турбуже, партия кежигүнү эвес малчыннар ортузунда партийжи-политиктиг ажыл четпес чоруп турар. Лекторлар ында-хаая кээп турар, агитаторлар номчулгаларны ховар кылыр. Кижилер дугайында, оларның культурлуг амыдыралын көдүрер дээш шиитпирлиг хемчеглер алдынмайн турар. Ишкинде, Өленде малчыннарның бажыңнары чугайлаттынмаан. Мал ажылының специалистери малчыннарның зооветеринарлыг өөредилгезин мынчага чедир эгелевээн.

Ниитиниң малын хүр кыштагладыр, малчыннарның культурлуг амыдыралынче кичээнгей салыр, ленинчи юбилейге төлептиг ужуражыр дээш партия организациязы партийжи-политиктиг, организастыг ажылды күштелдирерин хурал шиитпирлээн.

М. СЕВЕН,
«Шынның» тускай корр.

ҮЛЕТПҮР ДУГАЙЫНДА ЛЕКЦИЯ

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыннарынга болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларынга «Тываның үлетпүрүнүң хөгжүлдези» деп лекцияны СЭКП обкомунуң үлетпүр болгаш транспорт килдизиниң эргелекчизи Г. Н. Долгополов кылган.

Чыылганнар лекцияны сонуургап дыңнаан болгаш хөй-хөй айтырыгларны салган.

Милиция тергииннериниң республика слёдунга уткуштур

Корум-чурум башкарыкчылары

Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозу бо чылдың декабрь төнчүзүнде милицияның тергииннериниң республика слёдун эрттирер.

Республиканың милиция ажылдакчылары ленинчи юбилейге алдар болдурган социалистиг чарышты улам калбартпышаан. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1968 чылдың ноябрьда үндүргени «Милицияның ажыл-чорудулгазын экижидер дугайында» доктаалын күүседиринче бүгү күжүн мөөңнээн. Маңаа милицияның тергииннериниң ажыл-чорудулгазы база эвээш эвес рольду ойнаар. Кем-херек үүлгедиглерин баш удур болдурбас, ону өй-шаанда сойгалап илередир база ниитиниң корум-чурумун быжыглаар талазы-биле милицияның тергииннери байлак дуржулгалыг болгаш боттарының албан хүлээлгезиниң ёзулуг мастерлери.

Кем-херек үүлгедиглери-биле демиселге база социалистиг өнчү-хөреңгини, ниитиниң корум-чурумун камгалаарынга боттарының эрес-дидим чорууң, үлегер-чижээн болгаш албан хүлээлгезин күүседирде бедик медерелдиг, инициативтиг, тывынгыр, кашпагай чорууң көргүскен, корум-чурумнуг, мораль талазы-биле быжыг, ниити болгаш политбилиин доктаамал бедидип турар кижилерге «Милицияның тергиини» деп хөрек демдээн тыпсырын ооң дүрүмүнде айыткан. «Милицияның тергиини» деп хөрек демдээ шагдаа ажылдакчызының ажыл-чорудулгазын бедик-биле үнелеп көргениниң херечизи-дир.

Милицияның тергииннери бисте хүндүткелдиг кижилер, милиция коллективтериниң чоргаарлары. Кызылдың иштики херектер килдизиниң командири старшина С. Л. Домрачёв, Өвүр районнуң иштики херектер килдизиниң инспектору лейтенант М. Б. Тас, Таңды районнуң иштики херектер килдизиниң байысаакчызы лейтенант Б. М. Шагжап, Чөөн-Хемчик районнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары капитан Б. Т. Бюрбю, лейтенант Т. Ч. Монгуш, шагдаа Д. Ч. Ооржак дээш оон-даа өскелер чоннуң амыр-дыжының камгалалының мурнуку одуруунда.

Ажылчы чоннуң дилеглеринге, хомудалдарынга дыңнангыр, сагыш човаачал болуру, каржы-хажагай, ёзу барымдаалаар, ажыл узамдыктырар чоруктар-биле эптеш чок болуру шагдаа ажылдакчыларындан кол негеттинер. Улуг сержант Даваа Чүльдүмович Ооржак Сүт-Хөлде шагдаа. Кижи бүрүзүнүң хомудалын ол кичээнгейлиг дыңнаар эки чаңчылдыг. Өг-бүлелерниң янзы-бүрү чөрүлдээлерин, улуг, биче шош-содааны Даваа Чүльдүмович ол-ла черге үзе шиитпирлеп бээр. Бир эвес кандыг-бир херекти истээр ужурга таваржы бээр болза, ол ону черле узамдыктырбас. Истелгени дарый чорудар, херектиң кол чылдагаанын тодарадыр, чогуур түңнелди үндүрер. Ол частырыг кылган кижилерни эде сургап кижизидерин оралдажыр.

Сергей Лукич Домрачёв (Кызыл) бодунуң бүгү билиг-мергежилин аныяктарга улуг күзел-биле дамчыдып турар. Ол хөй-ниитиниң корум-чурум камгалалынга үр үеде ак сеткилдиг, кызымак ажылдап келгени дээш 75 мактаалды алган, ийиги, үшкү чергениң медальдары, «Хүндүлелдиң демдээ» орден-биле шаңнаткан. Борис Тажиевич Бюрбю (Чөөн-Хемчик) бодунуң амыдыралының хөй кезиин корум-чурум камгалалынга бердаан болдурган. Үр үеде милиция органнарынга ажылдап келгени дээш чазактың дээди хавыязы Ленин ордени-биле шаңнаткан.

Назы четпээн уруглар өртузунга кижизидилге ажылын күштелдирери, уругларның талазындан хөй-ниитиниң корум-чурумун хажыдар, херек үүлгедир чорууну баш удур болдурбас хемчеглерни алыры милиция ажылдакчыларының база бир кол хүлээлгези. Милицияның тергиини лейтенант Александр Васильевич Шевченко (Кызыл) назы четпээн уругларны кижизидер, оларны өөредилгеже хаара тудар, ажылга тургузар талазы-биле улуг ажылды чорудуп келген. Бо чылын Кызылда назы четпээн уругларның корум-чурум үрээр чоруу дыка эвээжээн. Маңаа ап Шевченконуң үлүг-хуузу эвээш эвес.

Партия, совет органнарының, комсомол организацияларының сүмези-биле милиция органнарынга ажылдаары-биле келген коммунистер болгаш комсомолчулар, бүдүрүлгениң, ажыл-агыйның мурнакчылары база Совет Армияга албан эрттирген дайынчылар милиция херээн кызымаа-биле өөренип, өөчүннарның байлак дуржулгазын ажыглап, ниитиниң корум-чурумун камгалаар хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турарлар.

Маңаа чаңгыс чижектен ап көрээл. 1969 чылдың февраль 6-да кежээкинин 9 шак үезинде найысылалда «Кызыл» гостиницазының чанынга турган Чөөн Сибирьниң кинохроника студиязының ГАЗ-69 деп автомашиназын оорлап мунупканы билдинген. Машинаның кузовунга 3600 рубль өртектиг кинокамера чораан. Хоорайның иштики херектер килдизиниң милиционерлери хоорайның тус-тус участоктарынга дежурныйлап турган шагдаалар дамчыштыр херек үүлгедикчизин дарый дилеп тывар хемчегни алырын шиитпирлээннер. Дүнекинин 11 шакта милиционерлер В. Дериглазов биле В. Седип-оол олар бир бажың чанынга ГАЗ-69-туң доктаай бергенин эскерип кааннар. Оон бир кижи үнгеш бажыңның подъездизинче кире берген. Автомашинаның чанынга олар чоокшулап келирге демги читкен машина ол болган. Чартык шак хире үе эрткенде демги кижи машинага чедип келири билек милиционерлер ону тудуп алган. Мурнунда шииттирип чораан Михаил Оюн дээрзи кинокамераны оорлаанын, автомашинаны кымның-даа чөпшээрели чокка мунганын билинген.

Милиция ажылдакчылары албан-хүлээлгезин күүседип-даа тура, азы аваа-даа чораан кым-бир кижиге оларның дузазы хереглеттине бээр таварылгада, оон кажан-даа ойталавас, кандыг-даа үеде олар улуска дуза чедиреринге белен. Бо чылдың эгезинде Өвүр районнуң Солчур суурга бир айыылдыг таварылга болган. Кызыл-оол Монгуштуң бажыңынга өрт үнген. Ону бир-ле дугаарында сержант Биче-оол Шулуун-оол, дружинник Чамыян Монгуш олар көрүп кааш, дораан-на бажыңга келирге, кладовка өрттенгеш, эжикче уламчылай берген, а бажың иштинде бичии уругларның ыглааны дыңналган. Олар соңга дамчыштыр киргеш, ийи бичии уругнуң тынын алганнар, эт-херекселдерни база камгалап алган. Милиция ажылдакчыларының шалыпкын, дидим, тывынгыр чоруу-биле уруглар айыылга таварышпаан, өрттү өй-шаанда узуткаан.

Милицияның тергииннериниң дугайын чугаалап тура, милиция органнарынга хөй чылда ажылдап келген бистиң хоочуннарывысты улуг чоргаарал, хүндүткел-биле адаар бис. Э. Маадыр, С. Колесников, С. Намчылов, И. Филимонов, Т. Монгуш, В. Силипмей болгаш өскелерниң-даа мергежилдиг ажыл-дуржулгазы, кем-херек үүлгедиглерин илередип тыварда оларның сагыңгыр, тывынгыр чоруу милицияның аныяк ажылдакчыларынга үлегер-чижек болур.

Милицияның тергииннериниң республика слёду ажылдың эң дээре аргаларын улам калбартырынга кол идиги бээри чугаажок. Милиционерлер, участок инспекторлары база өске-даа ажылдакчылар бот-боттарының ажыл-чорудулгазынга ажыглап турар мурнакчы аргалары-биле, күш-ажылды шын организастаарының ажыктыг хевирлери-биле таныжарлар.

Бо хүннерде бүгү чурт, бүгү совет улус Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болур оюн төлептиг уткуур дээш белеткенип турар. Ажыл-ишчи кижи бүрүзү ол алдарлыг хүнге күш-ажылчы белээн сөңнээр. Совет кижилерниң амыр-дыжын, тайбың күш-ажылын хандырып бээри — бүгү-ниитиниң херээнге бистиң салыышкынывыс ол.

Л. КУРГАНСКИЙ,
Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң улуг инспектору.

ЧУРУКТА: (солагай таладан оң талаже) милицияның тергииннери С. Ондар, С. Колесников, К. Доболов, А. Шевченко, Ш. Монгуш.

Г. ГОРЕВТИН фотозу.

Делегей бо хүннерде

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

МООЛДУҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Партияның болгаш МАР-ның чазаАның хемчеглериниң, Совет Эвилелиниң акы-дуңма дузаламчызының ачызында Мооллуң чер ажылы шапкын хөгжүп турар. Сөөлгү 10 чыл дургузунда кур черни шиңгээдип алган түңнелинде тарылга шөлүнүң ниити хемчээли 4,5 катап көвүдээн, тараа бүдүрериниң хемчээли 4,0 катап өскен. Ам Моол тараа талазы-биле бодунуң херегледдерин чүгле бүрүн хандырып турар эвес, харын база тарааның чамдык кезиин дашкаар үндүрүп турар болган.

Республиканың чер ажылында ажылдарның кол хевирлерин барык бүрүнү-биле механизастаан. Ховуларда 15 аът күжүнге санаарга 10 муң ажыг трактор, тараа ажаар 2 муң комбайн, көдээ ажыл-агыйның өске-даа хөй техниказы ажылдап турар.

Көдээ ажыл-агыйның мурнакчыларының республика чөвүлел хуралынга МАР-ның көдээ ажыл-агый министриниң оралакчызы Ш. Гунгадорж моол чер ажылдыгларның чедиишкиннериниң дугайын чугаалаан.

ЧАА ТРАКТОР

БЕЛГРАД. (СЭТА). Югославияның Крушевац хоорайында машина тудуушкунунуң «Октябрь 14 чылы» аттыг бүдүрүлгезинде 170 аът күчүлүг илчирбелиг тракторнуң чаа хевирин бүдүрерин шиңгээдип алган. Чаа трактор болбаазырааңгай. Ону тудуг ажылдарынга, көдээ болгаш ыяш ажыл-агыйларынга калбаа-биле ажыглап болур.

«ИНТУРИСТ» АЛЧЫЛАРНЫ ЧАЛАП ТУР

БРАТИСЛАВА. (СЭТА). «Советтерниң чурту — туризмниң чурту» деп делгелге Братиславада ажыттынган. Бүгү эвилелдешкен он беш совет республиканың магалыг солун чүүлдерин делгелгеде көргүскен. Чүгле келир чылда безин «Интурист» биле аян-чоруктарның «Чедок» дээр Чехословак бюроузунуң аразынга чарган дугуржулганы ёзугаар ЧССР-ниң 30 муң хамаатызы бистиң чуртувуска аалдап келир, а 32 муң совет хамаатызы Чехословакияга дыштаныр болгаш эмненир.

«Советтерниң чурту — туризмниң чурту» деп делгелгени Прагага моон мурнунда көргүскен. Словакияның найысылалының соонда делгелгени Брно, Острава, Ческе-Буддевиц болгаш Кошиц хоорайларга база көргүзер деп турар.

Совет литератураның библиотеказы

РАВАЛПИНДИ. (СЭТА). ССРЭ-ниң Пакистанда элчин черииниң төлээлекчизи совет литератураның библиотеказыгажын Равалпиндиниң күрүне колледжизинге белек кылдыр дамчыдып берген. Номнарның аразында — Ленинниң чогаалдары, өөредилге номнары, эртем болгаш чечен чогаал литературазы бар. Белекти хүлээп ап тура колледжиниң ректору профессор Афзал Хусейнниң медеглээни болза, колледжиниң башкылары болгаш өөреникчилери ук белекти ийи чурттуң аразында культура болгаш эртем кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдеринге салыышкын кылдыр көрүп турар.

Ленин дугайында материалдар

ГАВАНА. (СЭТА). Куба херээженнерниң Федерациязының органы «Мухерес» журнал В. И. Ленинниң амыдыралының болгаш революстуг ажыл-чорудулгазының дугайында, делегейде баштайгы социалистиг күрүнениң тургузукчузунуң идейлиг байлак номналының дугайында материалдарны парлаарын эгелээн.

Ленинчи тиилелгелер

КАРАЧИ. (СЭТА). Чөөн Пакистанга В. И. Ленинниң төрүттүнгенп хүнүнден бээр 100 чылын байырлаарын эрттирер талазы-биле тургускан тускай комитет ол хүнге тураскаал болдурган байырлалдарны организастаар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Ол байырлалдар январь 3-те улуг байырлаашкын-биле эгелээр. Аңаа чурттуң хөй-ниитичи болгаш политиктиг көскү ажылдакчылары В. И. Ленин дугайында илеткелдерни кылыр.

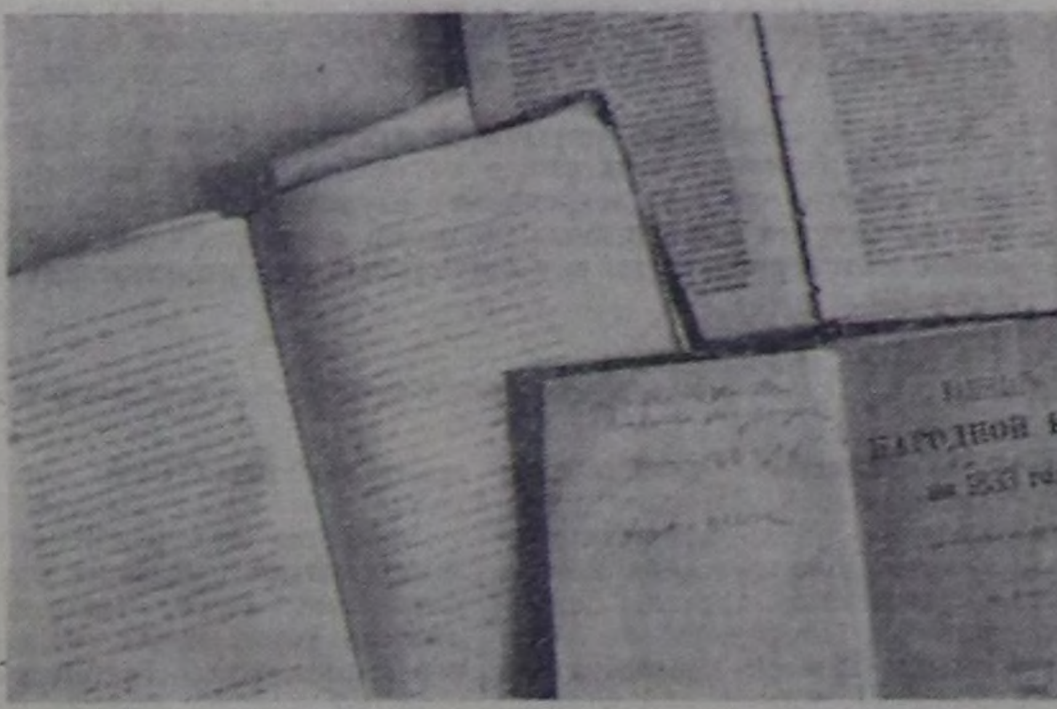

В. И. Ленинниң чурттап, ажылдап турган дыка хөй черлери Швейцарияда тураскаал боор кадагалаттынып арткан. Женевага Ленин эң баштай 1895 чылдың май айда барган. Аңаа ол «Күш-ажылды хостаары дээш демисел эвилелиниң» болуушкунуң кежигүннери-биле ужурашкан. Оон соонда Ленин Женевага каш-даа удаа барып, большевик солуннар үндүрүлгезин организастап, партия съездилеринге белеткел чорудуп, оларны удуртуп турган.

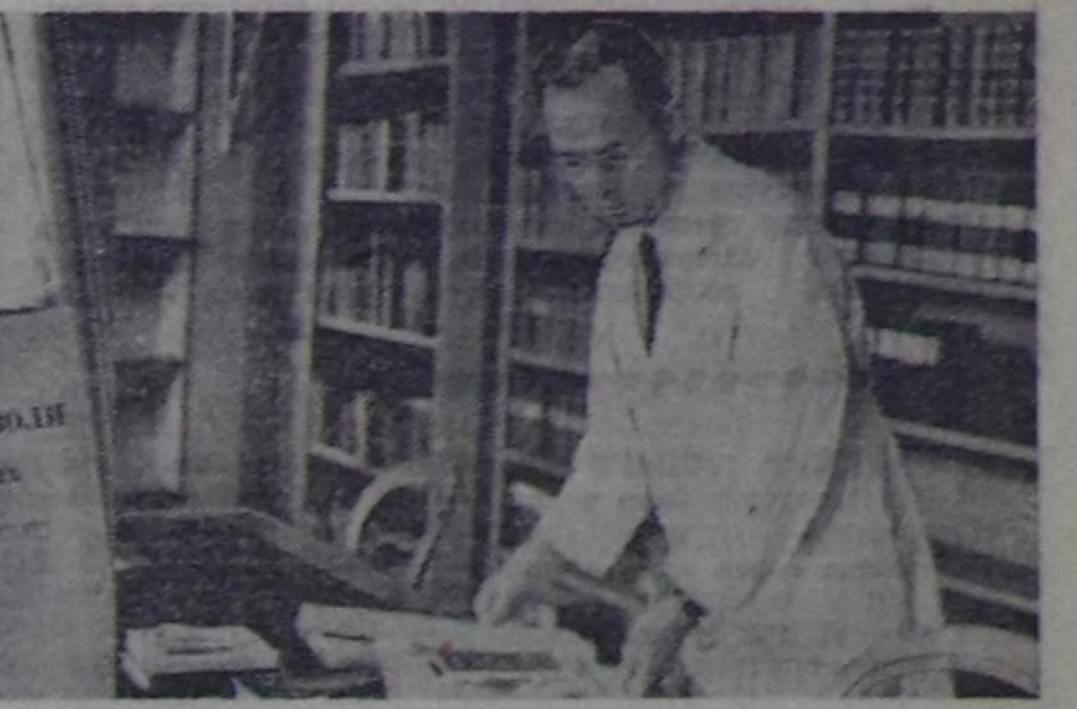

ЧУРУКТА: «Номчулгага хандыкпылдыглар ниитилелиниң» улуг библиотекары Жак Пико В. И. Ленинниң ажыглап турган номнарын болгаш ниитилел кежигүннерин Ленинниң хүлээп ап турганының фото-чурук хоолгаларын камныы-биле кадагалап чоруур. Солагай талада—В. И. Ленинниң ажыглап турган номнары.

Л. ПОРТЕРНИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохроиказы).

Г. ГУСАКТЫҢ ХАРЫЫЗЫ

ПРАГА. (СЭТА). «Руде право» солуннуң кол редактору М. Моцтуң салган айтырыгларынга харыылавышаан, ЧКП ТК-ның Бирги секретары Г. Гусактың медеглээни болза, социалистиг чурттарның партия болгаш күрүне удуртукчуларының Москвага ужуражылгазының түңнелдеринге сеткил-сагыш иледе ханган. ЧКП ТК-ның Президиуму ужуражылгазының түңнелдерин чүүлдүгзүнгенн дээрзин ол чугаалаан.

Социалистиг чурттарның национал болгаш интернационалчы эрге-ажыктары чаңгыс аай политиканы чорударын олардан негеп турар деп, Г. Гусак демдеглээн. Кажан Барыын тала бүгү адырлар талазы-биле ниити политиканы ажылдап кылып, ону НАТО-нуң хемчээлдеринге удаа-дараалаштыр чорудуп турар байдалдарда бистиң аңгы болгаш интернационалчы кол эрге-ажыктарывысты илергейлээр төлээде ужуражыр, үзел-бодалдарны солужар, сүмележир болгаш сырый каттыжар деп чүве чайгаар билдингир-дир. Делегей айтырыгларының талазы-биле ниити платформа дугайың, коммунистиг болгаш ажылчын партияларның бо чылын Москвага делегей Чөвүлел хуралынга айыткавывыс амгы болгаш эчис сорулгаларны ажылдап кылыр болгаш тодаргайжыдар дугайын чугаалашкан бис.

Бухарестиге, Варшавага, Карловы Варыга болгаш Будапештиге болган чөвүлел хуралдарга бистиң айтып алганывыс ниити хөделиишкинниң шынныын бо ужуражылгы база катап бадыткаан деп, Г. Гусак чугаалаан. Бо таарыштыр каттыштырылганың хөделиишкиннери чугула фактор болган. Бистиң социалистиг дем каттыштырылгавысты чарылдырарынче угландырган янзы-бүрү үзел-бодалдарга удур туржуп шыдаарын ол чугула фактор биске дузалаан. Ооң ужурунда принципалдыг айтырыглар талазы-биле ниити турушту ээлеп, бистиң чурттарывыстың хөделиишкиннерин таарыштыр каттыштырары ажыктыг болгаш дээди чергелиг-биле эргежок чугула болган, чүге дээрге чүгле чаңгыс чүүл — тайбыңны быжыглаарынга сонуургалдыг бис. Ону бүгү талазы-биле чедип алган бис. Бис чүгле чаңгыс бодалдыг болган эвес, харын база эчис сорулгаже угландыр, план ёзугаар, таарыштыр ниити хөделиринге чаңгыс аай чүткүл болгаш шиитпирлиг чорук илереттинген.

Европага айыыл чок чоруктуң айтырыгларының талазы-биле ЧКП-ның болгаш акы-дуңма өске-даа партияларның туружу чаңгыс аай дээрзин Г. Гусак демдеглээн. Ол туруш даштыкы херектер министрлериниң Парижке болган чөвүлел хуралының түңнелдеринде база илерээн. Бүгү талаңыг кады ажылдажылга чокта Европага айыыл чок чорук болдунмас. Хөделиишкиннерже, болдунар-ла черинге боттуг кады ажылдажылгаже шилчиир төлээде, чаңгыс черге чыглып, Европага кады ажылдажылганың айтырыгларын чугаалажып көөр деп, бүгүлерни база катап кыйгырып турар бис. Ындыг болза-даа НАТО чөвүлелиниң декабрь сессиязының соонда соңгу-атлантика нерээниң бөлүктери Европаның айыыл чок чоруунуң дугайында чөвүлел хуралды үзерин база катап оралдажып турары хараадаңчыг. Улустар бо бүгүнүң дугайында боттарының бодалдарын илергейлээри чогуур ийик деп, Г. Гусак демдеглээн.

Дагомеяда шериг эргилдези

ПАРИЖ. (СЭТА). Декабрь 10-да Дагомеяга шериг эргилдези болган, ооң түңнелинде республиканың президентизи Эмиль Зинсуну дүжүрген. Ол дугайын Франс Пресс агентилелдиң корреспондентизи Тогонуң найысылалы Ломадан дыңнаткан.

Дыңнадыгда чугаалааны болза, Дагомеяның чепсектиг күштериниң штавының начальниги подполковник Морис Куандете эргилдени баштаан. Дагомея-биле телефон болгаш телеграф харылзаазы үзүлген. Эргилдеге кайы шериг кезектери киришкени болгаш Дагомеяда байдал кандыг дээрзин ам дээрезинде билдинмес деп, дыңнадыгда демдеглээн.

Чурттуң мурнундагы шериг чагырыкчылары 1968 чылдың июньда Эмиль Зинсуну Дагомеяның президентизинге томуйлаан болгаш шериг эргилдезиниң түңнелинде эрге-чагырганы ооң мурнунда холга алган шериг ёзу-чурумундан башкарылганы хүлээп алган хамааты чазакты тургускан турган.

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Дагомеяга эргилдениң дугайын Котонудан дыңнатпышаан, Юнайтед Пресс интернэшнл агентилелдиң корреспондентизиниң дамчытканы болза, шериг эргилдезинге киришкен армияның төлээлекчилери президентиниң ордузунче чаза таварып кирген болгаш президент Зинсуну тудуп хоругдааш, Дагомеяның соңгу талазында Наттингуда шериг лагеринче апарган.

Сицилияда чыскаал

РИМ. (СЭТА). Сицилия ортулукта Санта Нинфа хоорайга массалыг чыскаал болган. 1968 чылдың январьда чер шимчээшкининден ол хоорай бүрүн үрелип, хоозураан. Чыскаалдың киржикчилери ажыл чокталыр чорукка удурланып, чуртталга бажыңнарын тударын эрге-чагыргалардан негээн. Чазакка, парламентиге болгаш республиканың президентизинге чоруткан чагааларынга чыскаалдың киржикчилериниң медеглээни болза, чер шимчээшкини болган үеден бээр барык ийи чыл эртсе-даа хоорайның чурттакчылары түр бараактарга чуртаар ужурга таварышкан. Эрге-чагыргаларның амге-хаяажок аазааашкыннары турзажок, чер шимчээшкининден качыгдаан районнарның экономиказы ам-даа катап тургустунмаан.

Португали колонизаторларны шиитпирлиг буруу шапкан

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлели португали колонизаторларның чаа агрессчи үүлгедиишкиннеринге холбаштыр Сенегалдың хомудалын чугаалажып көөрүн үргүлчүлээн. Сенегалдың төлээлекчизи Ибрахим Бой Чөвүлелдиң хуралынга чүве чугаалаан. Декабрь 7-де Португалияның турум чепсектиг күштери Самине көдээ суурну артиллерия-биле база катап боолаан дугайын ол дыңнаткан. 5 чурттакчыны өлүрген, бир кижини аары-биле балыглаан, материал талазы-биле улуг когаралды чедирген.

Бо айтырыгны чугаалажып көөрүнге киришкен төлээлер Лиссабоннуң колонизаторларының үүлгедиишкиннерин шиитпирлиг буруу шапкан. Португали колонизаторлар НАТО-нуң дузаламчызынга даянмышаан, боттарының колониалисчи эжелел черлеринден салдыкпазын болгаш африка улустарының национал-хосталгалыг шимчээшкинин базарын оралдажып турар.

Африкада португали колонияларның улустарынга удур португали колонизаторларның хөй чылдар дургузунда чорудуп турар колониалисчи дайыны хамаарышпас африка күрүнелерге удур Португалияның база дайыны боор бар чорууур деп, Совет Эвилелиниң төлээлекчизи Я. А. Малик медеглээн.

Португали колонизаторлар НАТО-нуң кежигүнү күрүнелерниң шериг болгаш өске-даа дузаламчызынга, а ол ышкаш Мурнуу-Африка Республиканың болгаш Мурнуу Родезияның расисчи-фашистиг ёзу-чуруму-биле шериг-политиктиг эвилелге даянып турар деп, совет төлээ чугаалаан. Бо колониалисчи-расистиг блок Африкада национал-хосталгалыг шимчээшкинни базар дээр империализмниң чепсээ боор, хамаарышпас африка күрүнелерниң хосталгазынга болгаш айыыл чок чорууга шыңгыы айыылдыг болуп турар деп чүвени сөөлгү болуушкуннар тодаргай бадыткаан. Африка черге колониализмниң сөөлгү артыышкыннарын узуткаар дээш демисежип турар африка чурттарының болгаш оларның улустарының быжыгып турар чаңгыс эви Африкада ол империалистиг шаап халдаашкынга удур тургустунган.

Африка чуртка хамаарыштыр агрессияның политиказы дээш португали колонизаторларны Айыыл чок чорук Чөвүлелинден шыңгыы буруу шаварының эргежок чугулазының дугайында, Сенегалдың чурт-девискээр талазы-биле дээп болбас чорууунче чепсектиг халдаашкыннарны болгаш өске-даа үрээшкиннерни саадал чокка соксадып, моон соңгаар болдурбас дугайында Сенегалдың чөптүг болгаш дүрүм ёзугаар негелделерин Совет Эвилели бүрүн деткип турар дээрзин Я. А. Малик демдеглээн.

Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң хуралынга Пакистанның төлээлекчизи Ага Шахи бо айтырыгның талазы-биле резолюцияның төлевилелин дөрт күрүнениң (Алжир, Непал, Пакистан болгаш Замбия) өмүнээзинден кииргeн. Финляндияның, Сирияның, Колумбияның болгаш Замбияның төлээлери кииргeн төлевилел дээш саналдаан. Олар боттарының хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш демисежип турар африка улустарны кулданырын оралдажып турар португали колонизаторларның дээрбечи чоруунуң үүлгедиин шыңгыы буруу шапкан болгаш ол дээрбечи чорукту шуут узуткаар деп, Айыыл чок чорук Чөвүлелин кыйгырган.

НОМЧУДУП ӨӨРЕДИР

Шын организастаан класстан дашкаар номчулга уругларның номга сонуургалын болгаш ынакшылын хайныктырар, оларның литературлуг дылы, домаан сайзырадыр, словарь курлавырын байыдар, медерелдиг номчулгага таңчыктырар.

Медерелдиг номчулга дээрге-ле номчаан чүүлүнүң кол утказын ылгап билири, оон утказын кысказы-биле дамчыдары, болган болуушкунга, чогаалдың киржикчилеринге бодунуң хамаарылгазын илередип билири болур. Бо билиглер башкының удуртулгазы-биле класска болгаш класстан дашкаар номчулгадан үндезилеттинер. Ону чедип алган соонда, уруглар ном-биле боттары-ла ажылдап эгелээр.

Уругларның номга сундугуушкуну класска болгаш класстан дашкаар номчулганы башкының шын организастаанындан кол хамааржыр. Номчулга кичээлинге уругларның сонуургалын көдүрүп шыдаптар болзувусса, номга хандыкпыл тыптып келир.

Эге школаның 4-кү клазын доозуп турган, уруг бодунуң назы-харынга таарыштыр совет болгаш даштыкы чечен чогаалдарны номчаан турар. Класска номчулгага чечен чогаалдарның янзы-бүрү жанрларын номчуп, ооң дылын сайгарып өөренир. Класска номчулга класстан дашкаар номчулга-биле аразында тудуш харылзаалыг болур. Бирээде, тема аайы-биле харылзаалыг. Чижээ, 3-кү класска «Сандый ашактың чугаазын» номчудар. Ол рассказта шаандагы тыва кижилерниң амыдыралын көргүскен. Ол-ла теманы хандыр билип алыры-биле С. Пюрбюнуң «Чечек» деп поэмазын класстан дашкаар номчуурун сүмелээр. Харын-даа амгы тыва улустуң амыдыралының дугайында чечен чогаалдарны номчааш, соң түңнелинде класс шагын эрттирер.

Чаңгыс чогаалчының чогаалы-биле танышкан соонда ол-ла чогаалчының өске номнарын номчуурун уругларга сүмелээр. Чижээ, 3-кү класска А. Кононовтуң номундан «Разлив хөлдүң чанынга» деп эгени номчааш, ол-ла чогаалчының «В. И. Ленин дугайында чечен чугаалар» деп номун номчуурун сүмелээр.

Үште, жанрлар аайы-биле харылзаштырып болур. Чижээ, 3-кү класска И. Крыловтуң «Көрүнчүк болгаш Сарбашкын» деп баснязын өөренген болза, аңгы-аңгы авторларлыг басняларны номчуурун-даа сүмелеп болур.

Класс номчулгазынга тема талазы-биле дүүшпес, ынчалза-даа кижизидилге талазы-биле ужур-дузалыг чогаалдарны база номчудар.

Класстан дашкаар номчулганы шын удуртурда уругларның сонуургалын билип алыры чугула. Бо сорулганы чедип алырда башкы уруглар-биле беседа чорудар. Чамдык уруглар тоолга, өскелери дайын дугайында бижээн номнарга, үшкүлери солун ужурадалдарлыг номнарга сонуургалдыг.

Уругларның сонуургалын калбартырда башкы чүнү кылырыл? Номчуур номнарны сүмелээр, номнар делгелгезин организастаар. Номнуң чуруктарын делгээр, литературлуг оюннарны организастаар. Чамдык номнарның утказын кысказы-биле чугаалап, эң солун черинге доктаагаш, ол номну номчуурун сүмелээр.

Класстан дашкаар номчулга кичээлин эрттирерде башкының эки белеткели эргежок чугула. Чогаалдың бодун ыяап-ла номчуур. Уруглар-биле номнуң дугайында беседазының сорулгазын бижиир. Айтырыгларны болгаш түңнелди системниг кылдыр тургузар. Чамдык эгелерге аянныг номчулгага белеткенир. Көргүзүг материалдарын белеткеп алыр.

Класстан дашкаар номчулга уроктарының хевирлери мындыг боор болур. Чаңгыс чогаал, чаңгыс темага хамаарышкан аңгы-аңгы чогаалдар, чаңгыс чогаалчының чогаалдарын, улустуң болгаш авторларлыг тоолдарны сайгарар кичээлдер туруп болур. Оон-биле чергелештир уруглар солуннары, журналдары-биле ажылды уттуп болбас.

Номчааны чечен чогаалынга кичээл эрттирериниң чижек планын мынчаар кылып болур. 3-кү класска А. Гайдарның «РШЧ» деп чогаалын сайгарарының мурнунда А. Гайдарның намдарын башкы кииринде беседазынга чугаалаар. А. Гайдарны өлген соонда Ада-чурт дайынының орденинин бирги чергези-биле шаңнаан. Ол орденни ооң оглу Тимурга тывыскан. Тимур адазының орденин музейге дамчыткан. Чогаалчының намдарындан солун, кол фактыларны чугаалап бээр.

Башкының беседазының соонда тоожуну сайгарарынче кирер. Номда кайы үени бижип турарыл? «РШЧ» деп үш үжүк чүү дээнил? Димка биле Жиган болуп турар болуушкунну канчаар билип турганыл? Шынны билип алырынга Жиганга кым дузалааныл? «РШЧ» деп үш үжүк дугайын бижээн арынны номчудар. Чамдык черлерни рольдап номчудар. Чогаалды кезектеп сайгаргаш, идейлиг утказын түңнелинге чугаалаар.

В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чылынга уткуштур класстан дашкаар номчулгага баштыңчы дугайында номчуур номнарның даңзызын тургузуп, онза кичээнгейни салыры чугула.

Класстан дашкаар номчулганың, черле ынчаш кандыг-даа номчулганың кол утказы уругларны патриотизмге болгаш интернационализмге, дайзыннарны көөр хөөн чок чорукка, күш-ажылга ынакшылга, ак сеткилдиг, төлептиг мөзү-шынарга хевирлеп кижизидер ужурлуг.

А. АЛДЫН-ООЛ,
Кызылдың № 2 школазында эге класстар башкызы.

В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болурунга

СИБИРЬГЕ ИЛЬИЧИНИҢ ЧОРААН ЧЕРЛЕРИНДЕ

Хаан эрге-чагыргазынга Чөөн Сибирьже шөлүткен Владимир Ильич 1897 чылдың апрель 30-де Красноярскиден шөлүлгеге турар чери — ынчан ыраккы, ыржым апарган турар Шушенское суурже чорупкан. Ол орук узун болгаш берге болган. Шөлүлге үш чыл уламчылап келген. Аар-берге шылгалдага Ленинниң тура-соруу-даа сынмаан, ооң революсчу быжыг туруштуу божаңнаваан.

Он-он чылдар эртсе-даа, ол маадырлыг үениң дугайында тураскаалдыг сагыш-сеткил, В. И. Ленинниң Сибирьге турганы-биле холбашкан бүгү чүүлдерже кайгамчыктыг сонуургал кошкаваан. Тураскаалдыг черлерниң аян-шинчизин катап тургузуп, Ленинниң шылгаралынга чүректиң ханызындан хүндүткелдиг кижилер аңаа үргүлчү кээп турар.

Ам, В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга белеткел хүннеринде ол черлер кандыг апарганыл? Чоокта чаа Красноярскиден Шушенскоеге чедир — Сибирь оруунга Парлалганың Медээлер агентилелиниң корреспондентилери чораап, ону боттарының репортажтарында көргүскен.

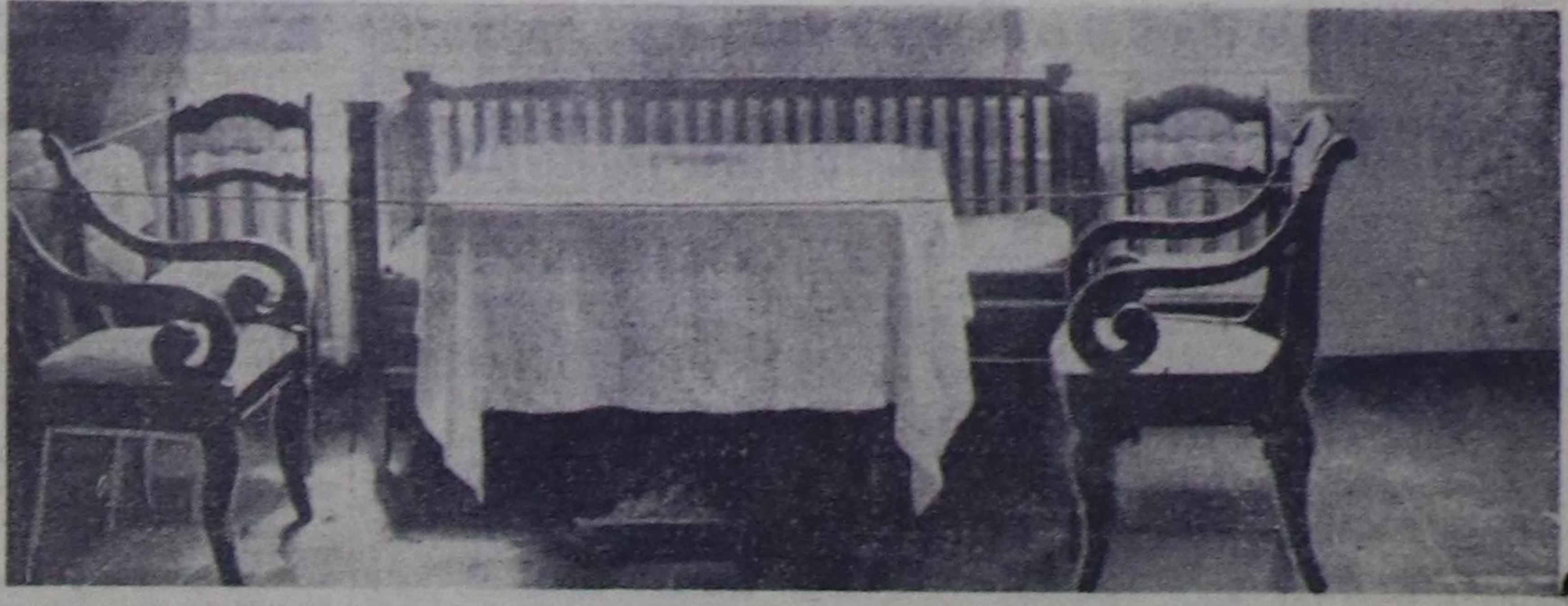

ШУШЕНСКОЕ. Тараачын Петрованың бажыңында В. И. Ленин биле Н. К. Крупскаяның ажылдап турган кабинеди.

ВЛАДИМИР ИЛЬИЧ ЛЕНИН шөлүдүп баар черин «Шушенское олуду» кылдыр шоода аарак адап алган. Ооң аңаа чедеринге барык үш ай — 81 хүн эрткен. Баштай демир-оруктап, ооң соонда — пароход-биле, оон ыңай — тараачыннар тергезинге олуруп чорааш четкен. Ленинниң чораан черлерин олла олчаан көрүп эртер дээш, Красноярскиден суг оруу-биле, теплоходтуг үнүпкеш, ооң соонда автомобильдиг чораан хиревисте безин ол-ла орукту 30 шак дургузунда эрткен бис. А Ленинград биле Шушенское аразынга самолёттуг чоруурга безин 8 шактан ашпас үе дургузунда ужар.

Биеэде, 72 чыл мурнунда, апрельдиң сөөлгү хүнүнде, Енисейге суг оруу-биле аргыжылга кызырын ажыткан, баштайгы пароход-биле В. И. Ленин Красноярскиден үнүпкен. Россияга революстуг марксистчи партияның тургузуунуң эгелээниниң баштайгы өзүмү — Петербургка В. И. Ленинниң тургусканы «Ажылчын аңгының хостаары дээш демисел эвилелиниң» херээнге хамаарыштыр база-ла Ленин дег, Сибирьже шөлүттүрген Г. М. Кржижановский, В. В. Старков оон-биле кады бар чораан. Хүртүлүг «Ыдыктыг Николай» пароход хем өртээлинден ооржум шимчээш үнгеш, хемни өрү арай деп чорупкаан...

Ам ол черде улуг даш суурга тургускаш, ооң үттүг ханазында ол пароходтуң бичии македин дуй шилдеп каан. Ук пароходтуң чогум бодун Енисейниң пассажирлер дажыглаар пароход эргелелиниң судноларының санындан шагда-ла үндүр актылап каапкан болгаш боттарының үе-шаан ажылдап эрттирген, база-ла ындыг эрги пароходтар-биле холушкаш уттундура берген кылдыр хөй чылдар дургузунда санадып келген. Ону пароход эргелелиниң ажылдакчылары эрги хем өртээлинден чоокта чаа харын тып алган. Ол төөгүлүг суднону ам биеэки олчаан көстүр кылдыр чаарткаш, Красноярскиниң амгы хем вокзалының чанында музей кылдыр мөңге тургузуп каан.

БИСТИҢ Сибирьге Ленинниң чораан черлерин көөр аян чоруувус шак оон эгеледи. Сугга чоруур чалгынныг, ак хар дег «Ракетага» олурупкаш, чартык миллион ажыг чоннуг, үлетпүр бүдүрүлгелери безин чүс ажыг, хөй-хөй эртем-шинчилел, дээди өөредилге черлери догуннаан хоорай — Красноярскиниң гранит шыпкан эрик кудумчулары-биле дужаштыр Енисейни өрү эстедип чоктадывыс.

Ленин маңаа чоруп турда, Красноярск — ыяш бажыңнарлыг, довурак-доозунуг, уңдаргай суур. Ону чон «Бүгү-Россияның шөлүлге өртээли» дижир. Политиктиг херек ужурунда шөлүткеннерниң эртер оруунуң сөөлгү үе-чадазы моортан эгелээр.

КРАСНОЯРСКИГЕ чурттуң хөй-хөй булуңнарындан эмгежок-ла туристер келгилээр. Бир бөлүк ленинградчылар-биле кады хоорайны бис база эргип көрдүвүс. Баштай-ла, бодавыже, Ленинниң ады-биле холбашкан черлерге бардывыс. Олар ында кайы хөй.

...Сеткиливис далашканзыг хөлзей аарак, Суриков кудумчуда 23 дугаар бажыңга келдивис. Шаанда аңаа хоорай библиотеказы турган. Ленинниң бир баар чери ол. Ооң соонда Тайбың кудумчузунда 31 дугаар бажыңга бардывыс. Ол бажыңга губерния эргелели турган. «Хайгааралда турар Ульянов» аңаа каш-даа катап келир ужурга таварышкан. Ленин кудумчузунда 124 дугаар бажыңны көрдүвүс. 1898 чылда Шушенскоеден куду келгеш, Ильич аңаа каш-даа хүн чурттаан...

Ооң сөөлзүредир Красноярск кыдыында, номга кончуг ынак, 80 муң номну, хол-биле бижээн, эң үнелиг, эмгежок хөй чогаалдар биле журналдарны чыып алгаш кадагалап чораан, ол черниң садыгжызы Юдинниң библиотеказы турган бажыңга чордувус.

Юдин сугга Ленин хүнүңне келир. Библиотеканы биеэки-ле олчаан катап тургузуп каан, ынчангаш сагыш-сеткилге салдарлыг-ла бодалдар киргилээр: Ленин шак маңаа, бо-ла сонгаже көрүп каап, номчуттунуп турган... Ленинниң кылыр ажылы хүнүң-не эмгежок. «Юдин библиотеказының» материалдарын Ленин Сибирь шөлүлгезинге хөй-хөй чогаалдарын, олар-биле катай «Россияга капитализм хөгжүлдези» деп номун бижиир ажылынга база ажыглаан.

...«Ракета» оон ыңай сыыладыр эштип шуудап-ла олур. Енисейниң ол-бо талазында ыяштар үнген кызыл чалымнар капшалданы берген көстүп чор. «...Бо хоорайның чоок-кавызын көөрге, Жигулизиг, Швейцарияның чурумалдары-даа көстүр аян-шинчилиг-дир...» деп, Ленин төрелдеринге чагаа бижип турган. Красноярскини долгандыр турар бойдус, шынап-ла, кончуг чараш. Ленин маңаа чоруп турда, бо черлер ээнзиргей, ыржым. Черниң чери тайга ортузунда хензиг сууржугаштар-ла көзүлгүлээр, хемге салдар эрткилээр, чаңгыс хеме төрепчилеп алган бурлактар көзүлгүлээр...

АМ ЕНИСЕЙ КЫДЫЫ эриктерде чуртталга бажыңнары биле санаторийлер, бүдүрүлге корпустары биле ыяш салдадыр ажыл-агыйларның сал үндүрер черлери көстүп турар. Чалымнар улам бедиш, эңмейгеш, хемниң шапкыны дам баргылаар. Гидротехника тудугларынга, Енисейниң күчүлүг күжүн ажыглаарынга кайгамчык-ла таарымчалыг оран.

Ленин меңээ каш-даа катап ынча дээн ийин деп, Г. М. Кржижановский сактыышкыннарынга бижээн. Енисейниң эң баштайгы — Красноярск гидростанциязын чогум-на Шумихин өөжүнде тудуп эгелей бергени база тураскаалдыг. 72 чыл мурнунда шөлүткеннер чедирип чораан пароход аңаа баштай бир доктаарга, Ленин өөрү-биле кады эрикче үнүп чораан. Ам ол черде эң улуг гидростанцияның плотиназы тургустунган. Бис аңаа чедип келгенивисте, 500 муң киловатт күчүлүг, ээлчеглиг чедиги агрегадын улус ажылдадып эгелей берген турду.

Красноярск ГЭС-тиң электри күжү крайны чаартып турар. Станциядан Красноярскиниң бүдүрүлге черлеринче, алюминий бүдүрер күчүлүг комплекизинче, Сибирьниң электрижиткен улуг аргыжылга оруунче, Сибирь суурларынче улуг күштүг электри дамчыдар шугумнар... шөйлүп чоруткан.

ЛЕНИННИҢ көрген хүрээ девискээринден бурунгуунуң тураскаалы кылдыр дыт чудуктардан туткан, чаңгыстала ыяш бажың артып калган. Ол бажың ам аныяк ГЭС тудугжулары биле ажылчыннарының хоорайы — Дивногорскиниң кудумчуларынга үзе кирдире берген.

Дивногорскиниң хем өртээлинде автобус доктаар чер база бар. Баар черин «Красноярск далайы» деп каан чарлалдыг. Гидростанцияны ажылдадырын хандырар суг ээремин ол черниң улузу ынча дижир. Дөрт чүс километр калбарган далай турбиналарже суг чаяр уннарже шаагайндыр агып чыдар. Плотина-биле кожа судноларны аргыштырар кылдыр суг тереңнедир девискээр тудуу бүткен.

Далайга пассажирлер дажыглаар «Иван Тургенев» теплоходка үнүп келдивис. Теплоход далайга чораанзыг кылдыр сугже артында-ла аажок чавызай берген чор. Чамдыкта үш метр далай чалгыглары шаагайнып келгилээр дивес силер бе. Соңгу чүк далайларынга чоокта чаала корабльдер башкарып чоруп турган, үжен харлыг «далай кайгалы» Геннадий Огородников-биле таныштывыс. Красноярск далайы тыпты бээрге, бо чер чурттуг Огородников чуртунга чедип келгеш, ГЭС ээреминиң пассажирлер дажыглаар эң баштайгы улуг суднозунуң дузалакчы капитаны болу берген.

ЧАА далай он-он өртээлдиг. Теплоход станцияларның поездилер доктаар черлеринге болганчок-ла доктаай бергилээр. Оортан чап-чаа туткан суурларның барааны көзүлгүлээр. Ээремниң шөлү ийи муң ажыг дөрбелчин километр. Үерлеп келген суг доктаар черлерден он-он муң чурттакчыларны чайладыр көжүрген. Хем унун дургаар тайгага турган, быдаргай 132 бичии суурнуң орнунга амгы үениң негелдезин ёзугаар тудкан 30 улуг суур тургустунган.

— Енисей эриктериниң суг дуву болу бээр девискээрлериниң ыяжын чогуур өйүнде кескеш, ажыглап болур бажың-балгатты чайлаткан чүве. Эртемденнер бурунгунуң төөгү тураскаалдарын камгалап алырынче сагыш салган. Далай Енисейге 2,5 муң километр дурттуг аргыжылга оруун тургускаш, судноларның аргыжарын хөгжүдер хөй аргалы берген — деп, Красноярск крайкүүскомнуң ажылдакчызы Василий Смолов биске чугаалады.

Кылымал далай келир үеде база аажок кедилиг. Ону долгандыр чаа курорт районну тургустунар. Ол районга яхт-клубтар, чайлаглар, туристер чурттаар лагерьлер, дыштанылга бажыңнары турар. Ук далай Сибирьниң балык өстүрер эң улуг суг девискээри болу бээр. Ол черниң пелядь, чир, омуль балыктарын ында өстүрүп эгелей берген.

...Пассажирлер-биле таныштывыс. «Иван Тургенев» теплоходка чорааннар геологтар, инженерлер, Красноярскиниң кедээ ажыл-агыйның дээди өөредилге черин дооскаңнар — Енисей совхозтарынга ажылдаар дээш бар чоруур агрономнар; Енисей чоогунда тывылган аржааннарыг черлерни шинчилээр эртем экспедициязының кежигүннери, хемниң даглыг девискээринде тудуп турар Саян-Шушенское ГЭС-тиң тудугжулары болду.

Эрткен рейсте пассажирлеривис Красноярскиниң кайгамчыктыг далай ээреми-биле таныжар дээш келген. Совет Эвилелиниң эң улуг гидростанцияларының директорлары болган деп, судноуң штурманы Николай Сорокин чугаалады.

Сибирьни чаартып турар кижилер Енисейни дургаар аргыжып чоруп турар.

«ЫДЫКТЫГ НИКОЛАЙ» деп пароходтуң сөөлгү доктааган чери — «Сорокино» өртээлдиң биеэде турган черинден ам артып калган-на чүве — сугда сагланайнып турар тал чиирбейлери. Ол пароход аңаа беш хондур калгып четкеш, оон ыңай барбаан: суг сыгап калган, а суг тереңин айтып бээр лоция, демдектер-даа ынчан турган эвес. Сорокинодан Шушенскоеге чедир — 140 километр черни уезд хоорайы Минусинскиге бир доктаагаш, — Ленин малгаштыг кедээ оруктап, чиң сөөртүр тергеге олуруп чорааш эрткен.

Түреңги суурлар. Ээнзиргей чер. Культура чок амыдырал-чуртталга. Ынчанмыже Сибирьниң экономиказа ажылаттынып болур кайгамчык улуг аргаларлыынче Ленин ынчан безин кичээнгейлиг сонуургалын салган. Ооң дугайында билиглерни солуннар биле номнардан-даа, бодунуң көрген бүгү чүүлдеринден база алган. Ленин бодунуң Минусинскиге эрттирген хүнүнде ховар дээн чер байлактарын болгаш өске-даа көргүзүглер делгээн музейге кирген. Ол музейни эртемден, черчурт шинчилекчизи Н. Мартемьянов үндезилеп тургускан. Минусинск музейиниң ийи бажыңының бирээзинде ам Сибирьниң мурнуу талазының хөгжүлдезин көргүскен делгелге тургустунган.

Ленинниң Сорокинодан Шушенскоеге чедир эрткен черлеринде сайзыраңгай аграр-үлетпүрнүң чаа-чаа хоорай, суурларлыг, шахталарлыг, хөмүр-даш казар уургайларлыг девискээр тургустунган. Ында чиик үлетпүрнүң бүдүрүлге черлери, демир, чес рудниктери ажылдап турар, бай колхоз, совхозтар бар.

Ыраккы Саян сыннарын Ленин оортан чарашсынып көрген.

Николай НАУМОВ,
Жан КАЦЕР
(ПМА).

ТОЖУДАН МЕДЭЭЛЕР

Тожу районнуң ажыл-ишчилери В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл оюн төлептиг, күш-ажылчы белектерлиг уткуур дээш күженишкинниг ажылдап, социалистиг чарышка алган хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турар. Ооң чижээ, он айлар дургузунда чедип алган көргүзүглерден илдең.

Районнуң ыяш ажыл-агый чери (директору В. Новиков, партия организациязының секретары И. Стрельцов) ниити продукция бүдүрерин 140, продукция саарылгазын 130 хуу күүсеткен. Ырбанда ыяш белеткел пунктузу (начальниги Е. Быков, партия организациязының секретары Н. Казанцев) ниити продукция бүдүрерин 119, бараанныг продукцияны 120 хуу күүсеткен.

Районнуң амыдырал-хандырылга комбинады (директору Н. Куликова) продукция бүдүрүлгезин болгаш саарылгазын 114 хуу күүсеткен. Районнуң хереглекчилер ниитилели (даргазы З. Дорофеева) бараан саарылгазының планын 104 хуу күүсеткен болгаш ол ышкаш районнуң кинофикация чери, электростанциязы планын ажыр күүседип, багай эвес көргүзүглерлиг болган.

Бүдүрүлге, албан черлеринден аңгыда районнуң кедээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери база чедиишкинниг болган. «Тоора-Хем» совхоз иви болгаш хой өстүрериниң планын 107—117 хуу, күрүнеге сүт, дүк садар планын база күүседипкен. Алган хүлээлгелерин ажыр күүседип турар мурнакчыларның хүрээлеңи өскен. Саанчылар А. Серенчик, А. Үрүжей, К. Дамдылаа болгаш өскелер-даа бир инектен 1350—1550 кг сүттү саап алган.

Чедиишкиннер-биле чергелештир четпестер чок деп болбас. «Тоора-Хем» совхозтуң кышка четпес белеткенгенин мал чеми белеткээр планын күүсетпээни, чамдык мал турлагларында чедир кылдынмаан ажылдар херечилеп турар.

* * *

Ленинчи юбилейге уткуштур СЭКП Тожу райкомунуң лекторлары чон ортузунга лекция пропагандазын элээн калбарткан. Бо чылын 427 лекцияны 2 муң чыгам кижиге номчаан. Ооң иштинде 68 лекция В. И. Ленинниң ажыл-амыдыралынга хамаарышкан болгаш хөй кезиинде СЭКП төөгүзүнге, партия болгаш чазактың хүн бүрү үндүрүп турар доктаал шиитпирлеринге хамаарышкан.

«Билиг» ниитилелиниң кежигүннери К. Күнзен-оол, Д. Кысыгбай, С. Хирлиг-оол олар В. И. Ленинниң ажыл-амыдыралы-биле холбашкан болгаш өске-даа темага элээн хөй лекцияларны чон ортузунга кылган болгаш ам-даа кылып чоруп турар.

* * *

Сыстыг-Хемниң күрээнныыр-тывыш ажыл-агыйының аңчылары бо аңныыр сезонунуң планын доңдур болгаш ажыр күүседир дээш чарышты калбарткан. Ооң түңнелинде киш аңчыларындан эки түңнелдиг болганнар эвээш эвес. Аныяк аңчы А. Самбуу 27 кишти өлүргеш, дужаап, чарыштың тиилекчизи болган. Дуржулгалыг аңчы А. Даамыкай 25 кишти өлүргеш, ийиги черни алган, ол ышкаш К. Хараачыгай — 14, К. Капсырга — 11, Лопсаң — 10 кишти күрүнеге дужааган. Сыстыг-Хемниң аңчылары бирги аңнаашкынның түңнелинде ниитизи-биле 460 киш олчалыг болган. Аңчылар ам ийиги аңнаашкынны үргүлчүлеп турар.

* * *

Май 1 салбырының Буламбук деп черде чылгы кадарчылары Сат Шактар-оолдуң баштаглазы-биле мал-маганның, аң, куштуң хоралыг дайзыны бөрү-биле демиселди күштелдирген. Чоокта чаа чылгычылар 5 бөрүнүң 5 бөрзектери-биле катай өлүрген. Олар бөрү-биле демиселди ам-даа үргүлчүлеп турар.

А. ДОРЖУ.

Курскиниң «Счетмаш» заводу чурттуң улус ажыл-агыйынга электроннуг саналга техниказын белеткеп берип турар. Ында стол кырынга тургузар «Орбита» машинаны бүдүрүп эгелээн. Ол машина инженержи-статистиктиг дыка нарын саналгаларны ылаптыы-биле үндүрүп турар.

ЧУРУКТА: баштайгы машиналарның ажылдаарын хынап турары.

О. СИЗОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

РЕДАКЦИЯДАН ИЙИ ЧАГАА

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙКҮҮСКОМГА БОЛГАШ «ТЫВА АВТООРУКТРАНС» КАТТЫЖЫЫШКЫНЫНГА

Чөөн-Хемчик районнуң чурттакчылыг суурларының аразынга пассажирлер аргыштырылгазында четпестерниң дугайын бижээн чагаалар редакцияга элээн хөй кээп турар апаарды. Ылангыя Чадаана биле Хорум-Даг аразынга автобус күстен бээр үзүктелиишкинниг чоруп келгенин кедээ бижикчилер биске бижип турган. Ол дугайын районнуң удуртур органнарынга болгаш республиканың «Автооруктранс» каттыжышкынынга дыңнадып турган. Ынчалзажок байдал ескерилбээн-дир. Декабрь 9-та Хорум-Дагдан база бир чагаа келди. Ооң автору эш С. Сарыглар база-ла автобус келбейн турарының дугайында суурнуң чурттакчыларының хомудалын бижээн.

Оон аңгыда Хорум-Дагда школаның одалга системазының чедир кылдынмааны болгаш одаар ыяштың тонуп турарының дугайында медээлер редакцияга келген.

* * *

СЭКП УЛУГ-ХЕМ РАЙКОМУНГА БАЗА РАЙКҮҮСКОМГА

Районнуң чамдык суурларында электри станцияларының орта ажылдавайн турарының дугайында биске кээп турган чагааларның утказын силерге дыңнадып турган бис, бо талазы-биле чугаа бистиң аравыска каш удаа болгулаан. Суглуг-Хем, Булуң-Терек суурларда электри станцияларын септээр дээш хемчег ап эгелээнин биске дыңнаткан болгай силер.

Декабрь 9-туң почтазындан бо-ла айтырыгга хамаарышкан база бир чагаа Чодураа суурдан келген. Ону бижээн эш С. Намчан колхоз төвүнде 2 электростанцияның бирээзиниң шуут үрелгенин, өскезиниң орта ажылдавазының дугайын биске дыңнатты.

Силерниң адрезиңерге кылган дыңнадыгны дүрген шиитпирлээш, харыызын чорударын үстүнде адаттынган районнарның удуртур органнарындан редакция манап тур.

ШЫДЫРАА

Демисел чидигленген

Шыдыраа талазы-биле «Урожайның» чемпиону ат тывызырынга чедир чоокшулаан тудум-на, демисел улам чидиглеңип турар. Тоску салгыгда маргылдааның тергиидекчилери П. Артамонов, Т. Чооду олар К. Хунан биле Ш. Монгушту адаан аайы-биле тиилээш, бир-бир сапны немеп алганнар. Оларның оңгу салыгда ужуражылгазы чемпион кым болурун барык-ла шиитпирлээр.

Тоску салыг эгезинде В. Тармажап биле Б. Хомушку 5,5—5,5 сапнарлыг, барык-ла үшкү черге кым быжыглапы бээр эвес дээн айтырыгны шиитпирлээри-биле ойнап эгелээннер. Хомушку бир артык оглунуң күжүн ажыглап ойнааш, удурланыкчызын тиилеп алган. Аныяк шыдыраачы Барыын-Хемчиктиң төлээзи Б. Ооржак Д. Ламажааны уткаш, мурнап турар киржикчилерниң бөлүүнде кирбишаан.

Маргылдааны чедииштиг чок эгелээн шыдыраачылар М. Көрген-оол, Д. Монгуш бо салыгда В. Чолдак-оол биле Б. Дуюгбанны уткаш, байдалын экижиткеннер.

С. КӨРГЕН-ООЛ.

Семинарже чалап тур

Бөгүн, декабрь 12-де, 14 шакта СЭКП-ниң Кызыл хоорkomунуң хуралдаар залынга политинформаторларның семинары болур.

КЫЗЫЛДЫҢ КЕЛИР ҮЕДЕГИ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Бо чылдың декабрь 13-те, субботада, хүндүскүнүң 11 шакта СЭКП-ниң Кызыл хоорkomунуң хуралдаар залынга **«Кызыл хоорайның хөгжүлдезиниң перспективалары»** деп темалыг лекция болур. Лекцияны ажылчы чоннар депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы эш С. Х. Красный номчуур.

Лекцияже күзелдиг бүгү кижилерни чалап тур.

Редактор **К. Н. ДИНГА.**

Далай капустазы

Далай капустазы—суг үнүжү. Ону Япон, Охот, Ак болгаш Баренцово далайлардан тып ап турар.

Далай капустазының составында 47, 49 хуу углеводтар, 17,16 хуу хүл, 5,83 хуу клетчатка, 22,37 хуу суг, азоттуг бүдүмелдер, йод, бром, кобальт, марганец микроэлементилери болгаш А, Б, Д, С база В, ооң иштинде B_{12} витаминнерниң бөлүү бар.

Витаминнерниң болгаш микроэлементилер хөй болган ужурунда далай капустазын чемге эвес, а харын база эмге ажыглап турар. Микроэлементилер: кобальт бедик биологтуг шимчээшкинниг, ханның кызыл бүдүмелдериниң санын көвүдедип турар, хан эргилдезин база чем хайылдырылгазының ажылын экижидип турар. Йод зоб дээр боостаага тыптыр аарыгны эмнээринге болгаш ону болдурбазынга улуг рольдуг болуп турар. Витамин B_{12} организмде хан эргилдезиниң ажылын экижидер.

Далай капустазы — хоолулуг болгаш үнелиг продукт. Ынчалза-даа оон амданныг чемни кылып билири чугула. Ол риске, эъттен база балыктан кылган чемнерге, салаттарга, джем, мармелад чемнерни амдан киирип турар.

Садыгга далай капустазын консервилеп болгаш кургадып каан хевирлерлиг чемге хереглээри-биле садып турар.

Консервилеп каан далай капустазын чииринге белен кылдыр белеткээн, аңаа кандыг-даа немелде чемзиилге кылыышкыны хереглеттинмес. Кургадып, кадырган далай капустазынга баштай соок суг куткаш чымчадыр хайындырар, ол хайындырарда чоорту 4—5 шак дургузунда бустап хайындырар. Ооң даараазында ол, сууп тускай шүүрге шүүрел каапкаш арыг сугга катап чуггаш ам чемге херегләэр.

Далайның бо үнелиг продуктузун бодуңарның чемнерге ажыглаңар. Ылангыя эмин эрттир семис кижилерниң ону ажыглаарын сүмелеп турар.

Уругларны горчичник-биле чиңнээри

ГОРЧИЧНИК хора чок. Бичии уругнуң кадыының байдалы ону негээр болза, горчичник-биле, чижээ, недели дургузунда ийи хонгаш-ла чиңнеп болур.

Ындыг болза-даа үр үеде горчичник-биле чиңнээрин боттары ажыглавас болза чогуур. Горчичник-биле эмчиниң айтыышкынының ёзугаар чиңнедир ужурлуг.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Хайгылга ол болган» 10, 12, «Бурааншкын» (1-ги болгаш 2-ги кезээ) 2, 17, 15, 20,30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Истелге уламчылап турар» 15, «Өлүг сезон» (1-ги болгаш 2-ги кезээ) 17, 20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Киночыынды 10, «Полк оглу» 12, 14, «Эзиквя ындындан ээр» 16, 17.45, 19.30, 21.35 шактарда.

Кызыл хоорайның амыдырал хандырылга комбинадының радиомастерскаязынга септелгеге дужааган радиоприёмник, магнитофон, телевизор болгаш өске-даа аппаратураларның ээлери 6 ай дургузунда дужааган херекселдерин албас болза, оларны хереглээн кижилерге садарын дыңнадып тур. Ук херекселдерни декабрь 25-тиң соонда садып эгелээр.

Амыдырал хандырылга комбинадының авиапортта болгаш Енисей кварталында парикмахерскаялары чагыычының материалы-биле шиньоннарны белеткеп, бүдүп турар.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 23-54, культура килдизиниң 37-13, кедээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.
Солуң неделяда алды катап үнер
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 1.). ТС—01211.